

Memòria i biografia d'una ciutat: un retrat de Barcelona, la marsiana (els anys quaranta i cinquanta)*

Cèlia Romea Castro**

*Ferida i enderrocada,
gràvida de sol obscur,
trista de llargues fumes
i delirant de futur*

Agustí Bartra (*Cançó nova a Barcelona*)

Introducció

Si ens atenim als trets del gènere, un retrat pot reunir els trets corresponents a la descripció dels elements visibles i de les característiques internes –costums, manera d'ésser, personalitat, moralitat– de més relleu de la vida d'una persona, valorades perquè la seva activitat vital o la trajectòria seguida del moment o etapa que es vol assenyalar és o ha estat important. Mostrar-la, pot produir un gran impacte i repercussions de diferents tipus, per la lliçó de vida positiva, o negativa, que permet transmetre. Un retrat literari pot recórrer la vida d'una persona longitudinalment o, més habitualment, transversalment, restringir-la a una etapa significativa, o mostrar aquells trets distintius, posats en relleu per allò que es vol destacar. Quan es parla d'un personatge, esperem que tingui cara i nom, carn i ós, que se sostingui per una psicologia, per un caràcter, per una manera de comportar-se, i que sigui capaç de transmetre una personalitat determinada.

Pot semblar fora de lloc personificar les coordenades d'un temps i d'un espai d'un cronòtop urbà; encara que sovintegen frases específiques que mostren situacions vitals de la ciutat que indueixen a pensar que es tracta d'un ésser viu, comparable a una persona; perquè està sotmesa als avatars dels humans que hi viuen i a les circumstàncies que els envolta: es diu amb tota normalitat que una ciutat té artèries principals i secundàries; s'exalta el seu cor, el seu esperit; té un pols, un ritme; es presenta desperta o adormida, sim-

(*) De fet, un retrat pot preocupar-se fonamentalment de la descripció, pròxima a la prosopografia, o tenir en compte també els trets corresponents al caràcter i la personalitat del personatge retratat, que en el cas de ser un retrat literari com el que aquí proposem és més a prop de la biografia.

(**) Professora del Departament de Didàctica de Llengua i Literatura, de la UB. Recerca sobre lectura i recepció de textos literaris i audiovisuals, amb finalitats didàctiques. Entre les seves publicacions, destaquen: *La novela urbana un material dinamizador de la interdisciplinariedad en el currículo de secundaria* (1992), *Barcelona romántica y revolucionaria. Una imagen literaria de la ciudad, década de 1833 a 1843* (1994), *La narración audiovisual* (1998), *Cine y literatura. Relación y posibilidades didácticas* (2001), *Romanticismo literario y cinematográfico* (2002), *Literatura cine y territorio* (2002), *El impacto del discurso literario y audiovisual. La iconotextualidad como motivación del intertexto lector* (2003). S'ha especialitzat en l'estudi de l'obra literària de Joan Marsé. Adreça electrònica: cromea@ub.edu

pàtica o antipàtica. Pot transmetre alegria o tristor, determinada vitalitat, cert nervi... Pot presentar-se pletòrica, derrotada, utòpica, insurrecta, dominada, somniadora, riallera, famèlica, satisfeta, etc. Pot comptar amb agrupacions d'amics de la ciutat, tenir fills o filles predilectes o adoptives. Fent una prosopopeia, la seva versemblança pot assumir tants qualificatius com els que poden correspondre a la persona, en les millors o pitjors circumstàncies vitals i ningú no se sorprèn de la qualificació personificada que sovint se li adjudica. La personalitat d'una ciutat reflecteix la imatge del conjunt dels ciutadans que l'habiten i serveix de carta de presentació en el moment de mostrar els tòpics característics de l'espai emmirallat.

Dins de la narrativa literària o cinematogràfica, molts autors han estat capaços de polsar ciutats i donar-los alè; són referents per a l'actuació dels seus ciutadans i la importància de la representació feta d'un moment donat. Ciutats com París, Londres, Viena, Dublín, Praga, Nova York o Buenos Aires, han estat i són referents; models conquerits per l'actitud d'una part o de la majoria dels ciutadans, davant d'un succés determinat o d'una sèrie; que han recreat literàriament diferents autors paradigmàticament i han verbalitzat les circumstàncies que els envoltaven o els fets que han considerat dignes de ser destacats. Un univers que té vida pròpia, quan el marc és un referent important i influeix en la presa de posició dels actors. Però no com a escenografia, sinó com a tret vital pel caràcter que l'espai comporta en el temps relatat. Si precisem més, podem dir que per aconseguir aquest sentit vital, s'ha de produir una estreta cohesió entre el que passa a la història i l'espai ciutadà on es desenvolupen els fets que, a vegades, poden ser anàlegs als d'altres ciutats de característiques diferents, però en un context històric, ambient polític i condicions socioeconòmiques comparables. La ciutat, com a marc de referència, i el temps de la història, condicionen els personatges a actuar d'una manera determinada i, en el relat que es presenta, importen tant els fets dels actors, com les raons extrínseques que els obliga a actuar d'una manera concreta. És a dir, el context d'una novel·la urbana ha de condicionar el desenvolupament psicològic dels personatges i una peculiar sociologia dels fets, que després assumeix com a tret diferencial, a la mateixa ciutat.¹

---

(1) La ciutat ha estat l'escenari de tot tipus de produccions (intel·lectuals, socials, econòmiques, etc.) des del Renaixement; en un procés que s'ha accentuat, de manera reiterativa, des del final del segle XVIII fins avui. El París de Victor Hugo, el Madrid de Pérez Galdós, la Barcelona de Narcís Oller, el Dublín de Joyce o la Praga de Kafka, així com bona part dels novel·listes socials, han aconseguit donar una personalitat determinada a les ciutats mostrades per la manera de representar el conjunt dels seus ciutadans o nissagues en un moment donat; ciutats, moltes vegades amb la significació més àmplia de metròpoli, que tenen l'objectiu de denunciar problemes dels barris extrems o suburbials, plens d'una població marginada i sovint d'immigrants arribats en al·luvi per dificultats de subsistència en el medi rural d'origen. Un exemple ben reeixit és el de la novel·la de Joyce (1904) *Ulisses*, de la qual recentment s'ha celebrat el centenari de la seva publicació, fins al punt de ser paradigmàtica en aquest sentit. Dublín esdevé com una rèplica irònica del Mediterrani incert i advers de l'*Odissea* homèrica, així com dels mites i monstres que, ara, esdevenen llocs i personatges comuns. El cant de les sirenes s'ha convertit en crits de les cambres de l'hotel Ormond a les voreres del riu Liffey. Els ciclops moren en una taverna i el magnífic palau de Circ és un prostíbul. El cementiri és l'Hades i el centre de Dublín amb els seus carrers són la rèplica d'un laberint ple d'esculls. Els herois clàssics que a l'epopeia estaven a mercè de l'incert destí que els reservaven els déus, formen part de la població anònima de la ciutat, sotmesa a mals auguris.

Barcelona, una ciutat literària

Entrant més en el tema que ens ocupa, veiem que tenim un retrat molt complet de la ciutat de Barcelona, perquè al llarg de la història ha esdevingut una ciutat literària; ja des de l'origen, va ser creada, de manera llegendària, per Hèrcules, que venia de Grècia, i després de perdre una de les naus en una tempesta mediterrània, desembarcà en el port natural de la muntanya de Montjuïc on ja anava perquè es tractava d'un paratge estimat pel déu; feliçment, en el port hi havia la novena barca perduda durant el temporal (en record de la gesta, atorga el nom de *Barca-nova* a l'indret, que dona origen al nom de la ciutat).

A més, molts autors li han atorgat una vida determinada que, d'acord amb la mirada, esdevé calidoscòpica i, per tant, susceptible de moltes interpretacions: cavalleresca, burgesa, solidària, reivindicativa, tendra, perdulària, angoixada per l'estètica... Vista des de dintre, mitjançant la veu i el pensament dels personatges, sovint fa autocrítiques profundes i mira de reüll altres ciutats, perquè se sent menystinguda, menyspreada; o, amb ulls viatgers de turista, té un cert aire hedonista perquè es recrea, contempla, admira, sobretot, idealitzadament, la vida de la Rambla i el seu voltant, per tot allò que de diferent o de nou ofereix, des de sempre. Ja hem dit que si la ciutat assoleix la categoria de personatge és perquè s'implica en l'acció: l'autor li atorga un alè amb capacitat de transcendència i aconsegueix ser quelcom més que l'espai de l'acció dels personatges que es mouen.

Si bé no sempre, la literatura ubicada a Barcelona ha arribat a assolir aquesta rellevància, podem citar autors i obres, escrites en català o castellà, de diferents gèneres, que han assolit aquesta fita.² En el passat pròxim, del segle XIX, Manuel Angelón, Antonio Altadill, Víctor Balaguer, Joaquín del Castillo Mayone, Pere Mata, J. Nicasi Milà de la Roca, Ferran Patxot, Antoni Ribot, Josep Robrenyo, Francesc Renart, Joaquim Rubió i Ors, són alguns dels que podríem recordar. A tall d'exemple, podem citar els relats de Pere Mata: *El poeta y el banquero* (1842); de Milà de la Roca, *Los misterios de Barcelona* (1844), o de Ferran Patxot, *Las ruinas de mi convento* (1851) i *Las delicias de mi claustro. Mis últimos momentos en su seno* (1852); que, d'una o altra manera, mostren «les bullangues»³ i els antecedents; disturbis, ara ignorats o oblidats per una gran majoria, i els autors, també. Escriptors que, sembla, pertanyen a la denominada arqueologia literària, de dubtós valor canònic⁴ encara que els seus escrits siguin documents de gran vàlua històrica.

(2) Demano disculpes per les exclusions. Són la immensa majoria. La literatura sempre és un mar del qual només en pots assumir una gota.

(3) Es van produir des del 25 de juliol del 1835 fins al 4 de maig del 1837, van ser vint mesos de gran duresa. Els autors van donar compte, tant en vers com en prosa i en diferents gèneres, d'una repressió molt dura i cruenta cap als ciutadans, per part de les forces governants en aquell moment; la ciutat va ser bombardejada reiteradament. Tots van repudiar les bullangues, independentment de la ideologia que tinguessin.

(4) Podeu veure detalls d'aquesta època i els autors que les relaten a: ROMEA CASTRO, Cèlia. *Barcelona romàntica y revolucionaria. Una imagen literaria de la ciudad, década de 1833 a 1843*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1994.

ca poc contrastada. Fent un salt cap al final del segle, tenim el reconegut Narcís Oller; a *La febre d'or* (1892) presenta la crònica, més conservadora i de costums que crítica, de l'expansió de la burgesia durant els anys vuitanta i mostra la transformació de Barcelona en una ciutat moderna. Anys després, Josep M. Sagarra a *Vida privada* (1924) assenyalava la decadència d'una aristocràcia catalana que, en plena dictadura de Primo de Rivera, perd el seu paper social. Quasi un segle més tard, Eduardo Mendoza reprèn el relat del creixement i l'expansió urbanística de l'Eixample barceloní de les acaballes del XIX i la primeria del XX, a *La ciudad de los prodigios* (1986), però ara, de manera entre irònica i crítica, un tant burlesca; compta amb la creació d'un personatge, entre màgic i real, de caire o influència picaresca, Onofre Bouvila, que arriba a la ciutat i, després de certes dificultats s'enriquí amb l'especulació amb una manifesta falta d'escrúpols. El mateix Mendoza, a *La verdad sobre el caso Savolta* (1975), dóna, també, en forma de novel·la realista, la visió dels conflictes socials i polítics dels anys vint del segle XX, mostrant les vagues, els assassinats, etc. Vicenç Riera Llorca mostra l'època convulsa d'abans de la guerra civil, a *Torna, Ramon* (1984) el moment de la instauració de la República i a *Fes memòria Bel* (1972) l'ambient social de l'any 1934, poc abans de l'esclat dels fets del Sis d'Octubre; i Xavier Benguerel l'activisme del barri del Poblenou de la preguerra a *Suburbi* (1935) o el moviment anarcosindicalista a *Icària, Icària* (1974).

Continuant, tenim Ignasi Agustí que presenta la nissaga dels Rius al llarg de diverses generacions, com un arquetip pertanyent a l'evolució de la burgesia barcelonina. A *Mariona Rebull* (1944) i *El viudo Rius* (1945) s'ofereix des d'una mirada bastant conservadora, la història/crònica d'una família burgesa dins d'una ciutat industrial, amb els elements socials i polítics del final del segle XIX i el començament del XX.

El rerefons de la guerra civil compta amb títols ben coneguts com *La plaça del Diamant* (1962) de Mercè Rodoreda o *Campo de sangre* (1945) de Max Aub que mostren la situació de la ciutat i el patiment dels personatges per causa de la guerra. Ignacio Agustí a *El 19 de julio* i *La Guerra civil* presenta la seva visió del conflicte, ara des del punt de vista d'un conservador. Mercè Salisachs a *La gangrena* (1975) fa un relat històric des de la dictadura de Primo de Rivera fins als anys setanta o Carmen Kurtz a *Duermen bajo las aguas* (1954) tracta des d'uns anys abans del conflicte fins després de finalitzar.

De la postguerra barcelonina, en tenim molts referents: *Nada* (1945), de Carmen Laforet, amb una ciutat gris vençuda i derrotada com a protagonista; *La Noria* (1952), de Luis Romero, que ressalta la rutina de la ciutat; *Els plàtans de Barcelona* (1966) i *El tramvia blau* (1985) de Víctor Mora, amb les lluites polítiques i ideològiques d'una Barcelona víctima de la misèria moral dels anys més foscos del franquisme. També tracta la mateixa època Antonio Rabinat: *El niño asombrado* (1967), *La transparencia* (1985)... Així mateix, a la narrativa de Robert Saladrigas hi ha present la vida interior de la ciutat: *Aquell gust agre de l'estel* (1977) amb la vaga de tramvies del 1951, la vida quotidiana a les cases humils de la postguerra, els conflictes universitaris del

1957, els conflictes polítics amb la policia i el relat de la psicologia de joves de la generació de l'autor. Una altra mirada de la mateixa època i d'uns altres barris correspon a l'obra de Terenci Moix: *El día que va morir Marilyn* (1969), que recrea la vida de la ciutat entre el 1928 i el 1968 –la part central s'ocupa de la Barcelona dels anys cinquanta–, i de la manera de viure d'una part de la joventut de l'època. Joan Marsé⁵, que el tractarem més detalladament, presenta una visió ben significativa d'aquesta època. La mirada que Joan Marsé fa sobre Barcelona és una de les més definides i concretes topogràficament: «*Las fronteras de este territorio son muy claras: al sur limita con la Travessera de Gràcia, al norte con el Monte Carmelo y el Parque Güell, al este con la plaza Lesseps y Gran de Gràcia y al oeste con el Guinardó*».⁶

L'obra de Montserrat Roig no es pot deslligar d'aquest referent urbà; des d'una primerenca *Ramona, adéu* (1972), fins a *El temps de les cireres* (1976) o *L'hora violeta* (1980) tenen com a marc els anys seixanta i setanta, on es descriu la vida de la mitjana burgesia barcelonina que viu a l'Eixample i que gira entorn de Natàlia Miralpeix i la seva família. A *L'hora violeta*, emblema reivindicatiu del feminisme, trobem els amors, desamors i conflictes ideològics de tota una joventut d'aquells anys. La narrativa de Francisco Candel és el testimoni de la Barcelona proletària, marginada i suburbial, testimoni de l'emigració de la postguerra, que viu allà *Donde la ciudad cambia de nombre* (1957).

No podem deixar de dir, encara que sigui únicament de passada, que la representació de la Barcelona de la postguerra i del darrer franquisme comp- ta, a més, amb els noms d'excepció de Juan i Luis Goytisolo, Manuel Vázquez Montalbán. A *Señas de identidad* (1966), de Juan Goytisolo, el personatge Álvaro, malalt, rememora el seu passat a la ciutat. A l'obra, apareixen temes que són un testimoni més del que va ser la vida interior de la ciutat durant aquests anys: el record de la guerra civil, la universitat de la postguerra, la vaga de tramvies del 1951, el barri xinès, la immigració, els moviments polítics a la clandestinitat. A la gran novel·la *Recuento* (1973), Luis Goytisolo segueix

(5) Joan Marsé (Barcelona, 1933). Cursà estudis primaris fins als tretze anys, edat en què entrà a treballar a un taller de joieria. El 1958 començà a escriure a les revistes *Ínsula* i *El Ciervo*, i el 1959 obtingué el premi Sésamo per la seva narració *Nada para morir*; després de la seva primera novel·la, *Encerrados con un solo juguete* (1960), marxà a París, on es guanyà la vida fent diversos oficis i visqué en contacte amb els exiliats espanyols. El 1962 publicà *Esta cara de la luna* (1962) i, a partir de *Últimas tardes con Teresa* (1966) –premi Biblioteca Breve– on apareix l'esplèndid personatge Pijoaparte, i *La oscura historia de la prima Montse* (1970), començà a obtenir un èxit notable. L'estil d'aquestes novel·les, que recull elements de la literatura social, el seu ambient, la Barcelona de postguerra, i la seva temàtica, la interrelació entre elements de diferents capes socials, continuen a *Si te dicen que caí* (1973), que aconseguí el premi Mèxic i fou prohibida a Espanya per la censura franquista, *La muchacha de las bragas de oro*, premi Planeta del 1978, *Un día volveré* (1982) i *Ronda de Guinardó* (1984), premi Ciutat de Barcelona de literatura castellana del 1985. El 1990 obtingué el premi Ateneo de Sevilla per *El amante bilingüe*, que contempla amb mirada irònica i desencantada la dualitat cultural i lingüística de Barcelona. El 1993 aparegué *El embrujo de Shanghai*, una autoparòdia de les seves primeres novel·les en què Marsé recupera el món gris de l'Espanya de postguerra, per la qual li foren atorgats els premis de la Crítica i el premi Europa. Bona part de les seves obres han estat portades al cinema. La seva última obra és *Rabos de lagartija* publicada el 2001.

(6) MARSE, J. «Muchacha en una bicicleta de hombre». *El País* (30.08.02).

el mateix procediment rememoratiu; en aquest cas el personatge és Raül Ferrer, però el recorregut que fa és, també, el seguiment d'un itinerari físic per la ciutat que serveix d'introspecció psicològica del personatge i de reflexió sobre el temps històric de la ciutat. Així mateix, Barcelona és molt present a l'obra de Manuel Vázquez Montalbán, fins i tot, el nom de la ciutat arriba a donar títol a un llibre important com *Barcelones* (1987) i la sèrie de Pepe Carvalho, el seu famós detectiu, presenta un personatge barceloní indestriable. No obstant això, les reflexions més verbalitzades sobre la vida interior de la ciutat apareixen a obres com *El pianista* (1985), on l'escenari de la plaça Padró i els seus entorns configuren la ciutat més pròxima i íntima de la infància de l'autor.

La Barcelona marsiana

La biografia barcelonina marsiana és la història social de la ciutat sepultada «*bajo las necesidades y caprichos de una imaginación activa y de una memoria incierta*».⁷ Aquesta mirada sobre Barcelona, on la ciutat esdevé personatge, té en Marsé un referent que mereix que se'n tracti amb detenció, perquè l'espai adquireix, dins de les novel·les, una expressivitat carregada de vida. Vida d'una versatilitat pròxima a la humana, dins de les diferents situacions vitals a les que hom es pot veure abocat. Observar la ciutat a través dels ulls marsians permet fer el recorregut per un espai i un temps social humanitzat, que posa en relleu les qualitats i els defectes dels arquetips que la representen, donant al lector la possibilitat de percebre els aspectes educatius paradigmàtics inserits dins d'aquest cronòtop i per mitjà de la vida que representa; amb el que de millor i pitjor pot aportar la ciutat i per la mateixa versemblança de la humanitat inserida, tant d'un moment donat, com cronològicament i de trajectòria vital.

L'ordre que estableix l'any de publicació de les novel·les que comentarem no segueix cronològicament els anys mostrats de la ciutat. La singladura seguida per les obres marsianes no és rectilínia; a mode de somni, o de record selectiu, zigzagueja i salta, d'un passat relativament pròxim, dels anys setanta, a un altre llunyà, dels foscos anys quaranta. El recorregut temporal de les obres inclou, per tant, des de la immediata postguerra civil, del segle passat, fins a moments pròxims a la transició democràtica: uns quasi quaranta anys que mostren la llarga etapa de la dictadura i la repressió franquista que l'autor revisa amb tendresa no exempta d'ironia ni de crítica. L'espai dels barris que ens acompanyen al llarg de la lectura de les diverses novel·les: Gràcia, el Carmel i el Guinardó, formen un cos tancat del que poques vegades surten els personatges. El conjunt dels relats creen la trama d'un teixit que travessa l'espai i el temps de moltes de les obres; així mateix, gran nombre dels personatges que donen el to de la veu de la ciutat i la seva actitud davant de la situació en què es viu reiteren la seva presència en històries diferents, unes

(7) MARSÉ, J. «Muchacha en una bicicleta de hombre». *El País* (30.08.02).

vegades com a veus principals i altres com a secundàries, el que permet aconseguir arrodonir una personalitat que es consolida en el conjunt de les històries que apareixen.

La Barcelona real i la literària en finalitzar la guerra

Ha finalitzat la guerra, la ciutat està derrotada, conquerida per un pensament que no era el defensat durant la conflagració, majoritàriament. Per tant, és un cos vençut, després de tres anys de lluita (1936–39). Diguem que està en coma; té les constants vitals però se sent insensible després de tot el que ha patit. La cronologia històrica que marca la ciutat en bona part de la novel·lística marsiana està en un dels seus moments anímics més baixos. Es correspon a la cosmovisió donada a les obres *Encerrados con un solo juguete* (1959)⁸, que es desenvolupa l'any 1949; *Si te dicen que caí* (1973)⁹, que ocupa el primer quinquenni dels anys quaranta (1a història es presenta mitjançant l'analèpsia; uns narradors recorden aquells dies, inicialment, des de la perspectiva dels anys setanta). Focalitzen des del present i salten al passat aleatòriament, amb una mirada cinematogràfica i una presentació polifònica de la història; també presentat com una analèpsia tenim el relat *La muchacha de las bragas de oro* (1978)¹⁰, des d'un present del 1976 i un lloc fora ciutat

- (8) *Encerrados en un solo juguete* es desenvolupa deu anys després d'acabada la guerra civil. Ens dona una visió lírica i crua dels joves de la classe mitjana hereus dels desastres de la guerra, a la qual no se senten lligats. Viuen sense ideals. Tina Clement, una noia de dinou anys sense cap més ambició que el flirteig amorós i les lectures superficials, és amiga d'Andrés Ferrán, un treballador de joieria que ha deixat la feina, i de Martín, un jove també sense voluntat ni ambicions. Els dos nois es disputen els favors de la jove. El pare d'Andrés va morir durant la guerra i el de Tina emigrà al Brasil, des d'on envia diners a la família. Les mares d'ambdós viuen del passat, sense acceptar la realitat del present. Tina i Andrés tenen una relació d'atracció i rebuig; davant de la situació, que evoca el títol de la novel·la, només sembla que poden trobar una possibilitat de fugida: marxar a l'estranger. Ella té l'esperança de ser reclamada pel pare. Andrés s'adona que aquesta no és la solució i es nega a acceptar la idea de marxar. A poc a poc entendrà que l'única possibilitat d'orientació és precisament la contrària: quedar-se. El pare de Tina escriu allunyant-se dels seus: ja no enviarà més diners. La mare, exhaurides les seves esperances, mor. Andrés accepta la seva responsabilitat, busca feina i espera que l'amor doni satisfacció a la seva vida.
- (9) *Si te dicen que caí* (1973) presenta, a través de Sarnita —que ara és el zelador Nito— i al voltant de la mort de Java, el seu amic, una visió retrospectiva de la immediata postguerra, des d'un present dels anys setanta. En forma de cant coral, passant del present al passat, i amb narradors múltiples que modulen i complementen, es relaten les sensacions d'un grup de nens del carrer Verdi, en forma d'*aventis* (a mig camí entre la realitat i la fantasia transformadora dels narradors que expliquen el que han vist). Es recrea la vida del barri i de la ciutat dels primers anys quaranta en què l'autor presenta el món degradat de la seva infància del qual ningú, grans o petits, no s'escapa. Hi ha presents alguns anarquistes, que amb il·lusió errònia, organitzen accions violentes contra els vencedors de la guerra. La rancúnia, la venjança, tot tipus de vexacions, tan brutals com sexualment sinistres, estan permeses. Els personatges pateixen aquest desgast per fugir essencialment de la fam, però també de la pobresa, del tètric destí de la marginació. El títol és un revers de l'himne falangista, el dels vencedors de la guerra, aplicat a la batalla, però traslladat a l'àmbit quotidià.
- (10) *La muchacha de las bragas de oro* (1978). Luys Forest, un vell escriptor falangista, se sent culpable pel seu passat polític. Viu retirat en un poble de la costa, Calafell, escrivint les seves memòries. Un dia rep la visita de la seva neboda Marina, a la qual no ha vist des de fa molt temps. El tracte entre ells és al principi molt convencional, però a poc a poc, la neboda el comença a seduir. L'escriptor acaba descobrint que no és la seva neboda sinó la seva filla.

que rememora el temps de la postguerra immediata. La *Ronda de Guinardó* (1984)¹¹ ocorre la tarda del 8 de maig del 1945, s'organitza en forma d'itinerari –pel·lícula de carretera (*road movie*) modesta però minuciosa– pel barri de Gràcia i de la Salut. *El embrujo de Shanghai* (1993)¹² transcorrerà entre els anys 1948 i 1951. Es desenvolupa en dos escenaris, un real on passen els fets i un altre relatat, més fantàstic, però que adquireix tanta vida com el real; i *Rabos de lagartija* (2000)¹³, entre el 1945 i el 1951, amb tres narradors, un extern que correspon a la veu de l'autor, un adolescent i un no nat, fill de Rosa que està embarassada.

Per tant, aquesta etapa comença a la primeria dels anys quaranta, del segle xx, dins d'un espai destruït físicament i moralment pels fets recents i el seu relat dura, dins del conjunt de l'obra, tota una dècada. S'ha de precisar que la relació amb els anys indicats, en certa manera és sempre aproximada, ja que si bé figuren moltes dades verificables i dates precises, el temps transcorregut després d'un fet històric assenyalat en el temps de la ficció, normal-

(11) *Ronda del Guinardó* (1984). L'acció ocorre la tarda del 8 de maig del 1945. S'explica la circumstància que passa a un inspector de policia, malalt i a punt de jubilar-se. Aquest va a un orfenat de la Salut a buscar Rosita, una nena de tretze anys que, en feia dos, havia estat violada. Vol que la noia l'acompanyi a un hospital per tal de reconèixer el cadàver d'un delinqüent de qui se sospita que fou el culpable. La noia treballa en feines domèstiques fora de l'orfenat –que es manté gràcies al treball dels seus asilats– i ella ha d'acabar la feina abans de procedir a la dolorosa identificació. El desenvolupament del relat explica les característiques socials i polítiques del barri, així com la manera d'actuar de la policia d'aquell moment. La tria de la data de l'acció és una metàfora del sentiment de la ciutat el dia de la rendició d'Alemanya i el final de la Segona Guerra Mundial.

(12) *El embrujo de Shanghai* (1993) també té com a escenari la postguerra, on Daniel, un adolescent fill d'un desaparegut en la guerra, passa uns mesos sense haver d'anar a escola esperant poder començar a treballar. La vida quotidiana del barri transcorre grisa i monòtona, sota la duresa de les condicions de la vida i la sensació de derrota de la majoria dels seus habitants. Només el record dels qui van marxar i les aparicions esporàdiques dels maquis que creuen la frontera suposen un parèntesi en la vida del barri. Daniel acompanya cada matí el capità Blay, un vell mig boig que recull signatures contra una xemeieja contaminant i, a la tarda, va a casa de la Susana, una jove tuberculosa, per fer un dibuix de la malalta que acompanyi les signatures. La noia està obsesionada amb el record de Kim, el seu pare, un maqui mític a qui a penes pogué conèixer. L'arribada d'un company, Nandu Forcat, trastoca la vida de tots. Forcat els explica la història de Kim, que hauria marxat a Xangai seguint un criminal nazi. La narració del nouvingut enlluerna els joves evocant un món exòtic i meravellós, envoltant la figura de Kim amb la llegenda i mantenint oberta la possibilitat que algun dia torni i s'emporti la seva filla amb ell.

(13) *Rabos de lagartija* narra, en principi, una història molt simple. Amb motiu de la fugida, per raons polítiques, del llibertari Víctor Bartra Lángara, l'inspector de la brigada políticocial Manuel Galván va a la casa de la dona de Víctor, Rosa, per tal d'interrogar-la. L'inspector fa cinc anys que és viudo i acaba de fer-ne quaranta-dos, és per aquest motiu que cau davant els encants de la dona. Per la seva banda, la costurera pèl-roja, prenyada, amb poca salut, sense diners i amb l'única companyia del seu fill David, de catorze anys i amb qui no manté massa bones relacions, acaba cedint als atributs de l'inspector, que comparteix amb el seu atractiu marit, alt i bru, una sorprenent semblança física i una desmesurada afecció pel conyac. Des del principi, David sent una oberta aversió pel policia, aversió a la qual s'afegeix la gelosia. Quan la mare, d'amagat del seu fill, decideix lliurar a l'inspector el pobre gos Chispa perquè el mati, i acabar així amb la seva agonia, el noi decideix venjar la mort del gos, destruint amb veritats i mentides la relació amb la seva mare. El narrador és el germà de David, Víctor, no nat, ja que bona part del relat el fa des del ventre de la seva mare.

ment, s'aboca a l'ambigüïtat. De fet, les dates són crosses, sempre reals, per justificar el relat a mig camí entre la memòria i la cuina de la imaginació.

Començarem per assenyalar algunes dades de la història de la ciutat per emmarcar l'exposició. Segons el cens oficial, la població de la ciutat de Barcelona l'any 1940 era d'1.081.175¹⁴ persones, i deu anys més tard, d'1.280.179. Sembla que el primer cens franquista es va dur a terme amb mitjans i procediments discutibles i, per les anàlisis seguides a posteriori, és evident que es van alterar les dades, amb la finalitat de minimitzar les pèrdues de la guerra (s'ha constatat que en el cens hi havia inscripcions dobles, no constaven molts decessos, ni fugits, ni exiliats, etc.). S'estima que l'error pot ser al voltant d'un 10%¹⁵ per sobre de la realitat.

Barcelona, sense haver estat l'escenari destinat als combats, havia patit la dolorosa experiència de ser bombardejada, reiteradament, per l'aviació alemanya, italiana i espanyola; com a conseqüència, s'havien destruït nombroses instal·lacions industrials i un gran nombre de població civil havia perdut la vida «*calles sin pavimento y aceras despanzurradas donde crecía la hierba, eso era el barrio...Fachadas leprosas, portales y ventanas que aún sostenían trozos de vidrio y listones carbonizados*».¹⁶

El final havia estat sagnant i tràgic: la batalla de l'Ebre començava el 25 de juliol del 1938; era lliurada per un exèrcit republicà nodrit de joves, entre disset i divuit anys, a més d'homes, de fins a trenta-vuit anys, molts de Barcelona; durà més de cent dies i va ser molt cruenta; havia deixat entre seixanta mil i vuitanta mil morts. Eren els combatents de les darreres lleves mobilitzades per la República amb la finalitat de capgirar la situació. A la darrera de desembre, començava una ràpida ofensiva motoritzada de les tropes del general Franco sobre Catalunya. La derrota republicana de va tenir unes conseqüències funestes, només comparables a la desfeta del 1714. La fi de la guerra civil, amb la victòria franquista, comportà la consolidació de l'estructura política sobre el poder personal, establert ja clarament en una llei de 30 de gener del 1938. S'obrí un període de centralització política, administrativa i cultural (abolició de l'Estatut de Catalunya –també el del País Basc–, supressió dels partits polítics i dels sindicats obrers).

En l'aspecte socioeconòmic, la derrota significava la paralització de la reforma agrària prevista, la devolució de les terres als antics propietaris i la creació dels sindicats verticals. L'exèrcit d'ocupació i els dirigents del «*Nuevo Estado*» aplicaven criteris de revenja. La repressió va ser molt dura. Es van perseguir els símbols de catalanitat, mentre s'imposava una nova iconografia de caire feixista i imperial. Es podia trobar, a molts indrets, la imatge de

(14) CABRÉ, A.; MUÑOZ, F. M. Evolució demogràfica. En *Història de Barcelona*, dirigida per Jaume Sobrequés i Callicó. Barcelona: Editorial Enciclopèdia Catalana, 1997, vol. 8, p. 110.

(15) DE RIQUER, B.; CULLA, J. B. El franquisme i la transició democràtica (1939-1988). En *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar. Barcelona: Edicions 62, 1989, vol. VII, p. 21 i seg.

(16) *Si te dicen que caí* (p. 15–16).

Franco, dibuixada en negre sobre les parets grises de la ciutat: era un símbol sentit com una provocació per bona part de la població. Sovint, els guanyadors li rendien «honors» que obligatòriament havia de seguir la població que tingués la dissort de passar per davant en aquell moment. També, sovintejava el que molts en deien «l'aranya», que no era una altra cosa que la reproducció del «*yugo y las flechas*» de la *Falange Española*. Aquests símbols han perdurat durant un llarg temps a moltes parets de la ciutat, s'han pogut veure molts anys després de finalitzada la guerra i, encara, són a la memòria de molts. L'escena següent a *Si te dicen que caí* recull un moment que perfectament hagués pogut ser real:

«En la calle, antes de separarse, encuentran cerrado el paso frente a la Provincial: la acera la ocupan un veintena de hombres con camisa azul que, rápidamente apeados de un camión y alineados, cantan. Muchos peatones se paran y unen sus flacas voces a ellos, el brazo en alto y la camisa nueva que tú bordaste en rojo ayer, me hallará la muerte si me lleva y no te vuelvo a ver. Tienen que esperar que acaben, volverá a reír la primavera, y cuando Java se dispone a atacar la última empanadilla oyen una voz a su lado:

*–¿Vosotros no sabéis saludar?
–Sí, señor –dice Java.
–¡Venga el brazo, coño!
–Sí, señor.
–¡Ni señor ni hostias! ¡Arriba el brazo!
–Sí, camarada.*

*Ya estaba en posición de firmes cuando recibió la bofetada. También Ramona, con la barbilla clavada al pecho, oliendo todavía a orines, extiende el brazo hacia las desnudas ramas de las acacias que arañan el cielo de plomo; los ojos bajos, más que saludar parecen rechazar con la mano a alguien que no quiere ver, que no quiere escuchar. Java, ocultando la empanadilla en la espalda, con la boca llena y los ojos húmedos, espera los gritos de rigor».*¹⁷

Aquests símbols ocasionaven, com a mínim, indiferència o menyspreu, i sovint, tot tipus de mofes, burles i agressions per fer-los desaparèixer. Una d'habitual que es recull en *Un día volveré* es produeix quan, en el temps de ficció, ja han passat més de deu anys des del final de la guerra:

*«–Chavales, ¿quién os ha dado permiso para venir a ensuciar esta pared?
–Picha española no mea sola.
–Eso no es una respuesta.
–¿Quiere un trago, forastero?
–Tú, el de la armónica. ¿No ves el retrato pintado ahí?
–Yo no, ¿y usted?
–No me hables en ese tono.
–Pues déjenos en paz. Circule.
–Quiero hacerte unas preguntas. Date la vuelta.
Néstor no se movió.
–Qué pasa. ¿Es usted un poli?
–Podría ser. ¿Dónde vives, mocoso?
–Es esta misma calle.*

(17) *Si te dicen que caí* (p. 30–31).

- Entonces sabes muy bien lo que tienes delante.
 –Aquí sólo hay un montón de porquería, señor.
 –Hay una cara y te estás meando en ella.
 –¿Sí? Está muy oscuro, yo no la veo.
 –¿Quieres que te la haga ver a bofetadas?»¹⁸

Una part molt important de la població catalana (1a classe política, la intel·lectualitat, un gran nombre de quadres sindicals i dirigents i militants de partits obrers i republicans) va haver de marxar a l'exili. Entre el 27 de gener i el 13 de febrer del 1939, mig milió de persones travessaren la frontera, camí de França. Al Rosselló, les autoritats franceses improvisaren precaris camps de refugiats. La majoria d'exiliats van quedar-se a França on van viure l'ocupació nazi; milers d'ells van ser assassinats als camps d'extermini. D'altres, lluitaren en la Resistència o en els exèrcits aliats; un altre grup va marxar a Amèrica, a la Unió Soviètica o a Txecoslovàquia; la Gran Bretanya va seguir una política d'acolliment que seleccionava els sectors més preparats de la intel·lectualitat, la classe mèdica i els experts en defensa civil. El sentiment i les conseqüències que va produir aquesta situació es recull a l'obra marsiana. Bona part dels temes que ocupen la intriga de moltes novel·les és la intranquil·litat ocasionada en algun personatge per l'absència de familiars i coneguts. D'alguns, n'arriben informacions, moltes vegades falses; per necessitat o per diferents interessos, les notícies són fantasejades, de manera que els pares, dones o fills dels exiliats o fugits ignoren molt sovint el lloc real de l'absent, o la seva peripècia a l'indret on es puguin trobar i, amb freqüència, els personatges que pateixen l'absència fan càbales i hipòtesis respecte a quina serà la seva situació en aquell moment. L'absència encén la imaginació, sobretot dels més joves, que es dediquen a observar la realitat i a inventar històries en part reals, en part fantàstiques, com a joc i per passar el temps que transcorria amb lentitud mortal i amb poques distraccions. Circulava la creença de llegendes dels homes desapareguts, dels quals se sospitava que no eren tal cosa; es deduïa que restaven amagats, arran de l'aparició de burilles de cigarretes on no fumava ningú, de la visió d'una ombra fantasmagòrica que circulava pel carrer a altes hores de la nit, de la trobada de deixalles atribuïda a una existència invisible, etc. Aquesta situació semblava de caire fantàstic, sobretot per als més joves que relataven el que havien descobert o deduït als companys de jocs, en forma d'*aventis*, tan habituals en les novel·les de Marsé, i feia que molts absents arribessin a tenir una biografia de caràcter heroic, que sovint es desdèia amb la realitat si, finalment, apareixien.

Aquest aparent menyspreu de l'autor de l'activitat dels perdedors de la guerra no és tal; únicament serveix per constatar que uns anys després, ja a l'exili, va produir-se una divisió entre els grups; el fet va convertir la lluita anterior en frustració personal i col·lectiva, i va suposar la conversió de molts dels resistents en veritables desfetes humanes: atracadors, alcohòlics, sense ofici ni feina; van quedar en la misèria, i sense la possibilitat ni la voluntat d'apropar-se a la família, que sovint també se sentia allunyada davant l'absència del

(18) *Rabos de lagartija* (p. 10).

familiar. Un personatge emblemàtic, en aquest sentit, és el que ocasiona bona part d'una de les trames d'*El embrujo de Shanghai*, Kim; del qual Nandu, també expatriat, explica el que fa, estructurant la seva història a partir, no de la seva realitat, sinó del que li suggereix la pel·lícula, que inspira el títol de la novel·la, que es veia a les pantalles barcelonines l'any 1946¹⁹:

*«Ahora voy a contaros cómo empezó la última aventura del Kim y de que forma tan inesperada y sorprendente esa aventura lo llevó de Toulouse a Shanghai en pos de un agente nazi, un ex oficial de la Gestapo al que no había visto nunca... Todo lo que os voy contando lo supe por boca del propio Kim en el transcurso de una tarde de lluvia que pasamos juntos bebiendo cerveza en un cafetúcho de la rue Sept Troubadours, en Toulouse, la víspera de su regreso definitivo a Shanghai y el mío a Barcelona».*²⁰

El contingut, ben construït i explicat amb teatralitat, incorpora documentació –postals escrites, signades i amb segell, amb regals de quimono xinès, ventall de seda, etc.– per fer més creïble la situació. La nena i el nen, la Susana i el Daniel, resten fascinats. Cada tarda, com si fos un serial, aporta capítols nous a la suposada història. Fins un dia que es descobreix la realitat de Kim, molt més prosaica. Resta amagat prop de Barcelona amb una família nova, i recursos minsos.

*«Nosotros no podíamos en aquel entonces ni siquiera intuir que el personaje era improbable, lo mismo que Kim: inventado, imaginario y sin fisuras, un personaje que sólo adquiriría vida en boca de los mayores cuando discutían, reticentes y en voz baja, sus fechorías o sus hazañas según el criterio de cada cual».*²¹

Els furtius, que eren buscats per la policia, restaven amagats per no ser descoberts; sortien de nit o durant el dia de forma camuflada. Un representant important, molt interessant d'aquest grup, és el «capitàn Blay», altrament dit «*el Hombre Invisible*»; un personatge present a diferents novel·les que ha perdut el sentit de la realitat; recorre a les estratègies més insòlites per sobreviure, romandre amagat durant tres anys a casa seva, dins d'un petit lavabo, i sortint d'un armari sense fons, que dissimulava la porta del bany. Finalment, s'atreveix a sortir al carrer de manera que:

*«Nadie entre el vecindario lo reconoció al principio, pues su miedo era tal que salía camuflado bajo un aparatoso disfraz de 'peatón atropellado por un tranvía' según le gustaba presentarse a sí mismo en las tabernas: un convaleciente anónimo en el vecino Hospital de Colonias Extranjeras de la calle Camelias.... (con) su pijama a rayas bajo la amplia gabardina, sus zapatillas de fieltro y la altiva y enfiebreada cabeza completamente vendada».*²²

Les denúncies de coneguts, parents o veïns eren contínues «*llegaron hace tres días y la bofia ya se enteró*»²³; denúncies que conduïen, a qui era

(19) *The Shanghai Gesture* (1941), dirigida per Josef Von Sternberg.

(20) *El embrujo de Shanghai* (p. 62 i 79).

(21) *El embrujo de Shanghai* (p. 14).

(22) *El embrujo de Shanghai* (p. 24).

(23) *Si te dicen que caí* (p. 185).

assenyalat amb el dit, a conseqüències nefastes i, per tant, la por de ser delatat era gran. Acusar algú de roig, de tebi o de dissident del règim podia suposar a l'acusador ser compensat i, per tant, entrar en una situació de pujada social: significava garantia de lloc de treball, millora de sou, poder gaudir de més privilegis... I, per al denunciat, tot tipus d'oprobri; ser reduït a una txeca, anar a parar a les pitjors presons i, fàcilment, aconseguir la pena de mort després d'un judici sumari.

*«Derrumbado en la silla, bajo el cono de luz vertical en los sótanos de la quinta galería, se inclina a un lado y con la mano ensangrentada tantea el suelo orientándose hacia el pitillo como un ciego. Un zapato negro aplasta su mano, el puño se estrella de nuevo contra su rostro».*²⁴

Per tant, molts dels que s'havien manifestat abans en una línia divergent de la que imperava, canviaven de «jaqueta» o estaven amagats.

El franquisme actuava des d'una inequívoca voluntat de desnacionalització de Catalunya. S'intentava dislocar el seu teixit econòmic. En aquesta situació tan extrema, la postguerra barcelonina i catalana destacava per les penes que generava l'autarquia i l'intervencionisme de la política del règim: racionament i mercat negre, restriccions energètiques i estancament industrial. Es travava la creació de noves empreses i les més actives van haver de fixar la seu social a Madrid. A més, les empreses catalanes eren discriminades en la distribució de les matèries primeres i en l'abastament energètic. El 1940 es tancava el Mercat Lliure de Valors. Els bancs catalans eren engolits per la banca espanyola que influïa en els centres de decisió de l'economia catalana. Prop de 150.000 catalans, que restaven al país, eren confinats en camps de concentració i presons; 4.000 van ser afusellats. Les depuracions afectaven les més diverses ideologies.²⁵ La situació era inversemblant, una part important de la ciutadania només podia pensar que era transitòria. Diu el narrador, uns anys després, parafrasejant el poeta Josep Vicenç Foix²⁶, en les paraules introductòries:

«Cuanto más cierro los ojos, más claro lo ves: no era la realidad exigiendo formar un grupo de resistencia lo que volvía a reunirles en el piso junto al metro de Fontana el mismo día que entraron éstos, sino el deseo obsesivo y suicida de repetirse unos a otros en voz baja esto no aguantará, no puede durar. Basta una escopeta de caza con los cañones recortados, arrestos y un poco de suerte; Bundó dispone de un Ford tipo Sedán y Palau recuperará su Parabellum enterrada al pie del limonero del jardín de los Climent, hay que localizar a Esteban y que venga, Meneses no volverá nunca a ser maestro de escuela en su pueblo y también está disponible, tiene una Browning, y Marcos, si se decide

(24) *Si te dicen que caí* (p. 183).

(25) Manuel Carrasco i Formiguera, democratacristià, fou executat el 1938; Joan Peiró, anarcosindicalista, el 1942; Carles Rahola, republicà, el 1939; Francesc Vidal i Barraquer, arquebisbe de Tarragona, es va exiliar de per vida. Lluís Companys va ser detingut a França per la Gestapo i lliurat a les autoritats franquistes. El 14 d'octubre del 1940 va ser condemnat a mort al castell de Montjuïc. L'endemà s'acomplí la sentència.

(26) Foix, J. V. "És quan dormo que hi veig clar". Abril del 1939.

*a salir alguna noche de su escondrijo, que sea para algo más que estirar las piernas o robar candelabros en las iglesias: hay que resistir, hay que aguantar como sea porque ya se ve que esto no durará mucho y de todos modos acabarán viniendo los aliados».*²⁷

La victòria franquista també imposava canvis a l'escola. Molts docents van ser sotmesos a una depuració política (Rosa, la mare del David de *Rabos de lagartija* és «*ex maestra de escuela represaliada*»)²⁸. Les places vacants eren cobertes per excombatents franquistes. S'imposava una disciplina paramilitar a les aules i s'establí una separació total entre nois i noies. Els continguts de les matèries subratllaven, en els llibres de text, el discurs nacionalcatòlic del règim i foragitaven la història del país.

La llengua catalana va quedar postergada a l'àmbit privat. Es prohibia l'edició de publicacions en català i només es va reprendre en la clandestinitat. Els rètols, els mitjans de comunicació, els monuments i altres símbols de catalanitat es desmantellaven o es posaven al servei del discurs nacionalista imperant. Un detall de *Ronda del Guinardó* recorda la situació repressiva:

«...Entonces fijó su atención en el cojín con franjas amarillas y rojas tirado sobre la cama. Entró en la tienda y un hombre de cara chupada que vestía guardapolvo gris acudió obsequioso a su encuentro. El inspector se llevó la mano a la solapa y dejó entrever la chapa.

—¿Es usted el dueño?—dijo sin mirarle—. Haga el favor de retirar eso.

El hombre palideció. Se apresuró a quitarlo de la cama, excusándose: 'No irá usted a pensar... Se trata de una casualidad, por los colores farfulló. Miraba el cojín emblemático en sus manos y le daba vueltas como si fuera un extraño artilugio cuya utilidad le resultara un enigma. 'Y tiene tantas franjas y son tan estrechas que quién iba a pensar...'

—Aun así llévelo. ¿No me oye?...

—No había caído, perdone —regresó el dueño apurado, conciliador—.

Y es que lleva muchas franjas, ¿se ha fijado usted?, más de cuatro. No es lo que parece, no señor, no era mi intención, Dios me libre...

—Cállese o le parto la boca —dijo el inspector distraídamente...

*«Barra más, barra menos, es lo mismo. La próxima vez le cierro el negocio».*²⁹

Les principals institucions culturals van ser clausurades o van haver d'actuar dins d'una precària il·legalitat. Des de l'inici, nuclis de ciutadans i ciutadanes es van oposar al nou règim. El Front Nacional de Catalunya, la CNT i el POUM s'organitzaren en xarxes de resistència. El declivi nazi i l'esperada intervenció aliada els encoratjaren. Fins al 1945, la necessitat de reconstrucció econòmica i la consolidació política restarà emmarcada dins la conjuntura internacional de la Segona Guerra Mundial. La novel·la la *Ronda de Guinardó*

(27) *Si te dicen que caí* (p. 64–65).

(28) *Rabos de lagartija* (p. 342).

(29) *Ronda del Guinardó* (p. 65–67).

(1984) recull la tarda del dimarts 8 de maig del 1945, data de la rendició nazi d'Alemanya, com a moment en el que es desenvolupa l'acció. Es desgrana com una seqüència d'una jornada, que podria pertànyer a la novel·la anterior, *Si te dicen que caí*. Mostra el mateix indret, la casa d'acollida dels orfes i òrfenes del carrer Verdi com a motor de l'acció. Ara, capitalitzen l'actuació dos personatges, l'inspector de policia del barri, malalt i a punt de jubilar-se, com a paradigma del que en aquell moment podia significar el final d'una etapa, i Rosita, l'adolescent òrfena, violada dos anys enrere, que simbolitza la realitat, malmesa i amb futur incert. Amb aquest esquema, es presenta el perfil del barri com un microcosmos de la ciutat, just aquest dia. A mode de pel·lícula de carretera (*road movie*), la parella recorre diferents carrers, i en successives parades rebrem una descripció impressionista de la situació i personalitat dels que hi viuen: passen fam, hi ha carència d'aliments i com a conseqüència, abunda l'estraperlo; nenes, òrfenes de guerra, malviuen de la caritat i de les feines que elles mateixes fan dins o fora de la institució: cosir, brodar, netejar, rentar, planxar, prostituir-se per aconseguir un sobresou; trinxes i *kabileños*; vagabunds i vídues o dones abandonades; fugits que s'amaguen al barri mateix. I, des del punt de vista formal, silenci, sospites, por, falsa religiositat, intent de mantenir els símbols de catalanitat camuflats en la religiositat de la Mare de Déu de Montserrat i la capelleta que passa de família en família. Aquest dia de maig és un dia d'il·lusió i d'esperança:

«*Transpiraba una flojera laboral impropia, una conmemoración furtiva... creyó oír el timbre festivo de bicicletas de paseo y murmullos de terrazas concurridas, siseos de vermut en gruesas copas de vermut, una seda rasgada, un apagado rumor de domingo al mediodía. 'Pero no es domingo' se dijo. Dos muchachas de labios muy pintados y pelo ondulado corrían cogidas del brazo hacia la parada del 24, riéndose*».³⁰

La victòria aliada del 1945 sobre els feixismes comportà l'aïllament del règim franquista de l'Estat espanyol (1a condemna de l'ONU, el juny del 1945, i la retirada d'ambaixadors, el desembre del 1946) que, per protegir-se, va simular un petit tomb que aparentés una adaptació a la nova situació i, sobretot, tingués una certa legitimació popular. Alguns canvis dins el context institucional (*Fuero de los españoles*, juliol del 1945; *Ley de Sucesión*, juliol del 1947), la consolidació d'un bloc polític (reforçament del paper de l'Església catòlica en detriment de la Falange –la Secretarí General del Movimiento desaparegué des del 1945 fins al 1951– i un paper renovat de cohesió de l'exèrcit) i una política d'autarquia econòmica. A partir del 1945, es consolidaven *Solidaritat Catalana*, l'*Aliança Nacional de Forces Democràtiques* i el *Consell Nacional de la Democràcia Catalana*, la nova situació afavorí les vagues obres, encara que molt cauteloses, fins al 1947. També, amb l'estímul de la derrota de l'Eix, es produïa la infiltració dels guerrillers republicans (maquis) a la guerrilla urbana i els grups clandestins van reforçar la seva actuació, van reaparèixer ERC, UDC, o es formà el Moviment Socialista de Catalunya. L'expectativa de la caiguda de la dictadura franquista estimulà la creació d'or-

(30) *Ronda del Guinardó* (p. 34).

ganimes unitaris i l'elaboració de propostes alternatives. Una de les primeres fou el Front Universitari Català, a la Universitat de Barcelona.³¹ Fins al 1947 es van produir debats i divisions polítiques profundes, sobretot a l'exili. L'esvaïment de les expectatives de canvi i la forta repressió va portar, a partir del 1948, una profunda crisi de l'antifranquisme i la desaparició quasi total dels grups de la resistència.

«*Pobre rubianca, durmiendo con la cabeza sobre una almohada llena de octavillas. También ella cree que es inútil, que todo está perdido, habla como en sueños: esos tiros, esas bombas, esos maquis, para qué. Pasan ante sus ojos adormiladas noticias leídas en el diario, oídas en boca de las vecinas, repetidas en las colas de abastecimiento, letreros ofensivos al régimen en los muros de Hospitalet, voladura de postes de alta tensión en el Llobregat, una bomba en el monumento a la Legión Cóndor. Asesinato a un policía en la plaza Joanich. Otra bomba en la catedral, otra en el hotel Ritz....*».³²

El 26 d'agost del 1949 la Guàrdia Civil va preparar una emboscada al grup guerriller de Facerias que fugia de Barcelona després de diverses accions de sabotatge i atracaments a joieries i *meublés*. Quan ja es creien salvats, ben a prop de la frontera, va començar un troteig, en el qual resultaren morts Enric Martínez, *Quique*³³, i Celedonio García, *Celes*.³⁴ Els tres restants del grup, amb un de ferit, pogueren escapar i arribar a Perpinyà. Celes i Quique van ser enterrats anònimament al cementiri d'Espolla, al recinte reservat als no creients. Davant de l'evidència que els aliats no intervindrien contra Franco, la resistència s'ensorrava i la repressió es va multiplicar. Per tant, les conseqüents pèrdues de la guerra van ser quantitatives i qualitatives, ja que la societat civil va quedar desballestada. Els quadres polítics, cívics i culturals van desaparèixer o van ser forçats a anar-se'n a l'exili, i els que restaren van ser objecte d'una gran repressió. Tant a *El embrujo...* com a *Si te dicen...*, o a *La Ronda...* apareix el nom de Josep Maria de Sucre (1896–1969) com a membre del grup dels grups de resistència, que en la realitat d'aquells anys, va néixer a la vila de Gràcia. Havia estat un referent cultural: escriptor, pintor i impulsor de les arts plàstiques. Sembla que després de la revolució espanyola i del desastre de la guerra civil, Josep Maria de Sucre passà veritables calamitats, encara que si bé és cert que ni abans ni després no va gosar d'una

(31) Format per estudiants democratacristians, socialistes i comunistes, estava dirigit per Josep Benet, Lluís Torras, Lluís Casassas i Enric Casassas.

(32) *Si te dicen que caí* (p. 182).

(33) Enrique Martínez Marín, *Quique*, (1927–1949) va néixer a Barcelona el 14 d'abril del 1927. Va ser membre de les Joventuts Llibertàries al Carmel i era delegat del seu barri a la Federació Local. Va ser detingut el 8 d'agost del 1947, però va sortir en llibertat el 25 de març del 1948. Quan va morir el 26 d'agost en una emboscada de la Guàrdia Civil tenia vint-i-dos anys.

(34) Celedonio García Casino, *Celes*, (1922–1949) va néixer a Barcelona el 25 de desembre del 1922. Quan encara no tenia disset anys, el 14 de juny del 1939, va ser detingut i processat amb un grup de joves llibertaris per associació, propaganda il·legal i tinència il·licita d'armes. Va sortir en llibertat provisional el 23 de novembre del 1945 i es va incorporar a les Joventuts Llibertàries de Gràcia (Barcelona) i posteriorment a les del Carmel. Va assistir a Tolosa a algunes de les sessions del segon Congrés de la Federació Ibèrica de Joventuts Llibertàries (FIJL), celebrat el març del 1946. Va ser membre del Moviment Llibertari de Resistència i el 1947 va participar en el Segon Congrés del Moviment Llibertari a l'exili.

bona renda, també ho és que durant la postguerra encara fou pitjor, i segons explica Sempronio, era freqüent trobar-lo a les cues de la caritat.³⁵ Significativament i amb tendresa, el nostre autor explica per boca de Daniel com el veu, suposadament, el 1948:

*«La gente transitaba deprisa y encogida, pero el señor Sucre iba siempre como sonámbulo, hablando solo y comportándose como si dudara de su propia existencia o como si temiera convertirse de pronto en un fantasma. Solía decir que en días desapacibles y de mucho viento tenía que echarse a la calle en busca de su propio yo extraviado. Y, en efecto, le veíamos arrastrarse a sí mismo por las calles de Gracia con las manos a la espalda y la cabeza gacha, indagando en tabernas y farmacias y droguerías, en recónditas y polvorientas librerías de viejo y en humildes exposiciones de pintura, preguntando a la gente hasta dar con su nombre y sus señas. Y nos contaba a los Chacón y a mí que le costaba tanto volver a ser el que era, y que recibía tan poca ayuda, que a veces tenía ganas de mandarlo todo a paseo y resignarse a ser nadie tomando el sol tranquilamente sentado en un banco de la plaza Rovira».*³⁶

Encerrados con un solo juguete (1959) també recull aquesta època. És evident que el desànim dels joves que pensaven que aquella realitat no podia durar també és present en el protagonista de l'obra:

*«No le esperaba nadie ni nada, pertenecía a esta generación a la cual se le ha dado ya, dicen, todo hecho –símbolos, victorias, héroes que venerar, mármoles que besar– dejándola sin posibilidad de nueva senda, siquiera sin derecho a buscarla entre una marea de días prefabricados, dictados, días que se posan mansamente al pie del lecho todas las mañanas igual que perros apaleados».*³⁷

Tot això esdevé per i angoixa, que marca el pols d'una ciutat amb una experiència recent tan dramàtica a les pròpies carns.

*«Bajaron hasta la plaza Lesseps y saltando se mezclaron entre la gente que hormigueaba en la boca del metro, cuyo olor cálido, en algún rincón de la memoria, aún les hablaba de bombardeos».*³⁸

Adults, joves, adolescents, nens i nenes havien estat víctimes de les bombes pròximes o llunyanes, i de les seves conseqüències: els supervivents restaven ferits, mutilats, orfes, vídues –sempre dones–; molts havien desaparegut; uns altres havien hagut de fugir i, d'altres, ja tenien seguretat de la seva mort: pares, germans, fills, parents i amics; finalment, uns altres, lluny, havien refet la vida i no tornarien mai més. Això produïa una nova sensació dins de la família. Els fills engrandien la llegenda dels pares, mentre que les dones se sentien sobretot abandonades i desconfiaven de les activitats que podien continuar tenint les seves parelles. Veiem en les diferents obres comentaris sobre aquest tema: A *El embrujo...*, Nandu Forcat, amic de Kim, arriba a casa

(35) *El Vaixell Blanc* (Secció artística literària de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona), núm. 29 i 30 de març, abril del 1986.

(36) *El embrujo de Shanghai* (p. 12).

(37) *Encerrados con un solo juguete* (p. 12).

(38) *Encerrados con un solo juguete* (p. 114).

d'Anita, la seva dona, amb notícies de Kim. A baix, són la Susana, la filla, i en Daniel, un amic de la nena. Els nens senten que conversen. La dona pregunta a Forcat pel marit, la resposta d'ell:

«*“Bueno, no le des más vueltas. Hace tiempo que todo se acabó” La señora Anita preguntó: “¿Eso dijo él, que todo se acabó? ¿Eso te dijo? ¿Y cómo se sabe eso?” y su voz se debilitó hasta casi apagarse: En fin, por lo menos cuenta con su hija... Qué más da que yo me vaya a la mierda. Si lo piensas bien, siempre estás en la mierda».*³⁹

A *Encerrados...*, la mare de Tina també se sent desesperada, en un moment donat:

«*—Vuestro padre también era así, a todo le quitaba importancia y por eso ha conseguido situarse en el extranjero. Pero de volver, nada. Mira, otros lo han hecho y les ha salido bien... Y él, vuestro admirado padre, seguramente bien repantingado y tranquilo entre sus queridas. Porque seguro que las tiene, le conozco bien. ¡Ah, pero que nadie hable mal de su padre! Ellos no lo consienten, sobre todo Tina. Su madre que reviente, porque una mujer no tendría culpa, claro...!*».⁴⁰

Rabos... presenta una situació semblant. David pregunta com el seu pare va aconseguir escapolar-se de la policia quan anaven a buscar-lo a casa. De la situació idealitzada a una altra real:

«*—¿En serio? Así escapó, de culo?*

—Como lo oyes, hijo.

—Bueno, pero dejé a sus perseguidores con un palmo de narices. Les dio el esquinazo. Y le echó valor al asunto.

—Le echó una botella enterita de coñac. Eso es lo que tu padre le echó al asunto.

*...La situación se parecía bastante a otras muchas que el vecindario había tenido ocasión de presenciar: el tarambana, el cantamañanas de Víctor Barra corriendo a deshora en busca de sus amigos de farra con el consiguiente disgusto de su mujer...».*⁴¹

Es descriu com vivien algunes dones, d'homes que havien fugit o estaven empresonats, a *Si te dicen que caí*:

«*Sería el “Taylor” el encargado de visitar las familias de los compañeros presos o exilados, llevar a sus mujeres alguna ayuda. Una chabola del Guinardó agobiada de mosquitos, ardiendo sus paredes de cinc en la noche de julio. La mesa bajo la luz azulada del petromax, tazas de café con sacarina y una baraja, alrededor tres mujeres con sucias batas y zapatillas, rulos en el pelo y caras embadurnadas de crema».*⁴²

(39) *El embrujo de Shanghai* (p. 56).

(40) *Encerrados con un solo juguete* (p. 71–72).

(41) *Rabos de lagartija* (p.17).

(42) *Si te dicen que caí* (p. 181).

Lògicament, la realitat era sobretot de penúria, amb un teixit urbà en un estat catatònic, de coma físic i psicològic de difícil sortida. És caracteritzà com una etapa de fam generalitzada, o almenys per a una gran majoria de la població, la vençuda. D'això, se n'aprofitaven el guanyadors de la guerra; eren els únics amb drets i practicaven l'extorsió sistemàticament. Capitalitzaven l'estraperlo per aconseguir el que no es podia trobar a les botigues: poques i buides. Tot adquiria un grau d'excepcional: una barra de pa blanc, unes mitges de «cristall», un pintallavis o un plat de llegums.

El final de la guerra havia suposat la voluntat dels vencedors d'imposar un nou ideari, de sotmetre la població presumiblement insurrecta; i per tant, de no admetre cap divergència i tenir una mà de ferro que colpís permanentment. La ciutat estava, encara deu anys després de la guerra, en una situació extrema: físicament i psíquicament. Tota ella havia estat colpejada sense pietat i la situació no millorava: la societat civil continuava plorant els morts, ferits o malalts i, encara, hi havia un gran nombre de fugits fora de la frontera, cada vegada més distants, però també amb més rancor. La realitat és que, al final de la dècada, la ciutat és un ens vençut, atemorit, molt sovint amb poques forces, ni alè, per continuar lluitant.

En aquestes circumstàncies, es lògic que costés trobar certa bona temperatura ambiental que pogués il·luminar situacions narratives. El referent ambiental i psicològic a l'obra marsiana d'aquesta època és el fred interior, la manca de motivacions, de claror i de llum, encara que hi hagi sol i faci calor. Molts personatges es caracteritzen per mostrar una il·lusió escassa pel present i por de no poder aconseguir un futur diferent.

«—¿Qué hacías?—dijo Tina.

—Nada. He estado pensando. Recordando cosas del verano pasado. Y tengo la impresión de que se me ha olvidado algo importante... No sé. Cuesta creerlo, pero por lo visto no pasó nada.

Tina se rió burlescamente.

—¿Y eso te extraña? ¿No eres tú quien dice siempre que en este país no pasa nada, que no puede pasar nada?».⁴³

Per tant, l'ambient acostuma a ser trist, poc rialler, «*el cielo era una tela de araña*».⁴⁴ Sovintegen les restes de la guerra que fa tan poc que ha finalitzat: «*Pasó la tormenta, pero quedaba una llovizna tenebrosa, una cortina interminable y enmarañada que borraba las fachadas leprosas, portales y ventanas que aún sostenían trozos de vidrio y listones carbonizados*».⁴⁵ Hi afegim un altre text: «*La luz de la farola centelleaba como un alacrán de plata en el contrachapado de la armónica*».⁴⁶ La majoria de les converses semblen de paraules dites en veu baixa; el que es comenta es troba entre la veritat filtrada pel que l'explica i la imaginació transformadora del que l'escolta. Es parla d'om-

(43) *Encerrados con un solo juguete* (p. 66).

(44) *Si te dicen que caí* (p.15).

(45) *Si te dicen que caí* (p. 15).

(46) *Un día volveré* (p. 9).

bres que surten de nit perquè durant el dia han de romandre amagades. És la Barcelona en blanc i negre, amb el pal·liatiu dels grisos, que reforcen els extrems. És una Barcelona tuberculosa, sifilítica, anèmica, pollosa, ronyosa... que fàcilment es substitueix per un plat de lleties, «*muerde, suspira, grita si hoy quieres comer caliente, nena...*».⁴⁷ És la fisonomia de la Barcelona que correspon a la majoria de les novel·les marsianes; a la que retorna reiteradament, possiblement perquè ha estat la que ha quedat més fixada en el record del nen Marsé, visió que després relatarà, transformada pel filtre de la imaginació i per la cuina del poeta.

Ja hem assenyalat la duresa de l'època; però veiem que la ciutat intenta buscar vàlvules d'escapament que permetin trobar moments d'expansió per somriure, riure o somniar. Certament, són poques, modestes, senzilles, però encara i així, tenen un efecte tonificant en els personatges que les poden gaudir. Les diversions eren al voltant del cinema. A les novel·les que comentem surten tots o la majoria dels que hi havia —alguns encara hi són ara— a Gràcia: Delicias, Verdi, Roxy, Iberia, Rovira, Mundial. També n'apareix algun fora del territori, com el Coliseum o el Kursaal. Però surten excepcionalment. De fet, el cinema és la llum i la vida de la majoria dels personatges, ja que actuen com els actors de les pel·lícules de l'època. Apareix el nom de molts actors i actrius populars del moment: Charles Boyer, Clark Gable, Judy Garland, Esther Williams, Betty Boop, Gene Tierney, Rip Kirby, Jesse James, Conrad Veidt, Lien June Duprez, etc. Igualment els personatges citen el títol de nombroses pel·lícules: *Los tambores de Fu-Manchú*, *El embrujo de Shanghai*, *Cumbres borrascosas*, *El hombre invisible*, *La Madonna de las Siete Lunas*, *Casablanca*, *San Francisco*, *El hombre lobo*, *La Jungla en Armas*, *Las aventuras de Marco Polo*... De fet, el cinema és i dona vida a la majoria dels personatges, que inspiren la seva personalitat en determinades actuacions. Així mateix, les sales cinematogràfiques són centres de reunió amb tot el que significa: poden acollir situacions de propaganda política mitjançant la distribució d'informació considerada subversiva, reunions clandestines, patir l'esclat de bombes, algun assassinat, i comptar, també, amb el servei de les «*pajilleras*» a l'última fila del cinema Roxy, del Mundial o de l'Iberia, lluny d'on podien ser reconegudes pels clients, ja que ells també volien la discreció.

El ball, la lectura de còmics —que generava petits negocis amb el lloguer o intercanvi d'àlbums—, les col·leccions de cromos, de targetes i cartells de pel·lícules, etc., eren, així mateix, habituals. També, l'anada i participació en el teatre parroquial a fer *El martirio de Santa Eulalia*, *Els pastorets* o altres obres de caràcter religiós de moralitat maniquea ben manifesta i, amb el complement, el que més importava, de poder accedir a un petit berenar després de l'assaig; l'escapada, alguna vegada, a la platja («Baños Orientales en la Barceloneta»)⁴⁸, un cigaló o una barreja en un bar del barri —sobretot els homes— i la diversió més habitual, la més continuada, sobretot entre els més

(47) *Un día volveré* (p. 25).

(48) *El embrujo de Shanghai* (p.141).

joves, era explicar *aventis*; relats en què es veia què passava al voltant, barrejat amb el que s'escoltava en veu baixa, sempre ple de secrets i de situacions insòlites, i afegint el que els oients imaginaven que volia significar, tot condimentat amb la influència de lectures o pel·lícules, que enriquia la història.

La ciutat del mig segle

Al final de l'any 1950 Franco tenia la satisfacció d'haver aconseguit la seguretat del seu règim sense haver de fer concessions importants. Per apaiagar l'opinió internacional s'havien fet certs canvis a la retòrica institucional sense deixar de banda ni el discurs barroc ni la identitat catòlica del règim. Amb l'enduriment de la guerra freda, semblava que el general guanyava respectabilitat. El Papa era un anticomunista convençut i tan intransigent que havia excomunicat membres d'aquest partit. També, el setembre del 1950, el Govern francès expulsava de França el Partit Comunista Espanyol pel paper subversiu que li atorgava, i van haver de traslladar-ne la seu a Praga. Així mateix, els militars dels Estats Units intentaven congraciar-se amb Franco. Tot això, juntament amb la retòrica oficial produïda en els mitjans de comunicació més fidels, desenvolupava una creixent i desmesurada situació complaent, del dictador.

No obstant això, la situació economicosocial era insostenible; moltes zones d'Espanya vivien en la misèria i la fam. Es patia una economia deprimida i uns nivells de productivitat molt baixos —no s'havia renovat la maquinària ni les instal·lacions industrials des del 1939. La producció agrícola i la industrial amb prou feines arribava als nivells del 1936. Coexistia una petita minoria que vivia en l'opulència i l'ostentació amb la gran majoria de la població del camp i de la ciutat que malvivia en unes condicions d'existència molt precàries. L'agost del 1950 més de 200.000 espanyols eren aturats. Sobretot, es concentraven a Madrid i Andalusia. Les restriccions d'energia eren la causa de la recessió industrial i de l'augment de l'atur. Barcelona, com a nucli fonamental de la indústria espanyola, exigia tenir una atenció preferent. Preocupava la Delegación Nacional de Sindicatos la falta de matèries primeres per la repercussió que suposava en la producció i els efectes en les condicions laborals.

La manca de primers recursos era el problema fonamental de Barcelona; també i com a conseqüència de la baixa productivitat i de l'atur, el baix nivell de consum. En aquesta situació, l'augment del cost de la vida i la persistència dels problemes de subministrament elèctric a la tardor del 1950, feia preveure un panorama no gens optimista. S'afermaven les condicions favorables per a un moviment de protesta, que no havia de fer-se esperar gaire. El detonant va ser l'augment del preu dels bitllets dels tramvies de 0,50 a 0,70 pessetes. Al final del febrer de l'any 1951, s'inicià a Barcelona la coneguda popularment com «la vaga dels tramvies». La primera resposta per part de l'autoritat va ser bastant passiva; no obstant això, van tenir cura de difondre una campanya informativa, amb la finalitat de dissuadir els possibles participants: parlava de

ferits i morts i va aconseguir, per diferents raons, l'efecte contrari, un boicot espontani al transport públic. A més, el dia 1 de març es va comptar amb la novetat que uns piquets impulsaven la vaga. La presència de piquets, per primera vegada des del final de la guerra, fou en aquell moment quelcom veritablement revolucionari. Era impressionant veure a primera hora del matí els treballadors caminant quilometres per anar a la feina, menyspreant els tramvies que transitaven amb el personal de la companyia: el conductor, el venedor de bitllets, el revisor i la parella de la policia armada, més algun afecte al *Règim* que hi anava per adhesió.

Barcelona, amb aquesta vaga, va fer l'acció més nombrosa, contundent i reeixida dels treballadors contra la dictadura, des que la ciutat i el país foren ocupats per les tropes de Franco el 1939. Secundaren el boicot, aquell primer dia, el 97,7% dels usuaris, segons xifres de l'historiador Josep Termes. La xifra, ja molt elevada, augmentà el dia següent fins al 98,7%, i va tenir el punt màxim el diumenge, dia 4 de març, amb el 99,9%.⁴⁹ Durant deu dies, ningú no va pujar a cap transport públic. La protesta va rebre el suport dels propietaris dels petits tallers i comerços que tancaren les seves portes, així com dels estudiants de la Universitat, i es convertí en una vaga general contra la carestia de la vida. Vaga que no va finalitzar fins a mitjan març. Com a conseqüència, fou destituït el governador civil de Barcelona, Baeza Alegria, i substituït per Felipe Acedo Colunga, *la Mula*, que, amb la Guàrdia Civil que va portar de fora de Catalunya, emprengué una repressió sagnant, que provocà durs afrontaments, i foren especialment violents els que tingueren lloc el dia 12 de març en què es produïren nombroses víctimes, entre les quals hi hagué diverses morts. David Bartra, de la novel·la *Rabos de lagartija*, és un d'ells; fa d'aprenent de fotògraf amb el retratista Marimón. S'interessa pel reportatge fotogràfic. Fa temps que fa pràctiques. El moment que esclata la revolta és immillorable per «conseguint un testimonio gráfico de lo que está ocurriendo en las calles de Barcelona y hacerlo llegar a la prensa extranjera para su publicación».⁵⁰ La raó que el mou és estrictament professional, sense aspectes reivindicatius de fons. Surt a fer fotografies els tres dies. Mai no està content amb el resultat de la feina feta; considera que falta focus al material, no té moviment, no transmet la realitat de la situació, etc. Torna a repetir l'experiència un dia més:

«El lunes día doce, cuando la indignación popular de las calles deriva en un intento de huelga general que desborda el conflicto de tranvías, David acude a su cita con el destino en una bocacalle solitaria de Gracia. Se dirige a la concentración en la Plaza Cataluña, a pie por Bailén, atento a los tranvías de la línea 30 y 38 que bajan de vacío, y saca fotos apostado detrás de un árbol. Cada vez que abre y cierra el objetivo siente que la verdad desnuda y simple, tal como ahora la quiere, penetra en su ojo como un rayo luminoso. Está mordisqueando un manzana que lleva en el bolsillo cuando, en el cruce de la calle

(49) Aquell diumenge va ser la prova de foc de la vaga per dues raons: jugava el F. C. Barcelona en el vell camp de les Corts (Barcelona 2–Racing de Santander 1) i a més plovia, el que feia pensar que es trencaria la vaga. Però no va ser així.

(50) *Rabos de lagartija* (p. 348).

*de Santa Eulàlia, se topa con dos agentes de la policia armada que le exigen la entrega inmediata de la cámara y que se identifique...».*⁵¹

El final, tràgic. La defensa de la millor fotografia i de la cambra li ocasiona un tremend accident, és atropellat pel tramvia i mor. Podem dir que la cruesa dels fets reals recollits històricament són fidelment reflectits en aquest fragment que tanca la novel·la amb una gran dosi d'emoivitat.

Les autoritats van haver de retornar el bitllet al preu anterior creient que, amb aquest gest, el problema es resoldria. Després d'aquests dies, es desfermà una gran repressió que, juntament amb les de la dècada precedent, van deixar la CNT i les altres organitzacions polítiques i sindicals que s'oposaven a la dictadura desballestades i sense alè per continuar la lluita.

En aquestes condicions, en què l'economia es trobava al límit del col·lapse, la protesta social, tot i la repressió, podia desbordar-se en qualsevol moment, la dictadura no tenia altra alternativa que procedir urgentment a canviar el model econòmic, basat en l'autarquia i la imposició directa per part de l'Estat de les condicions laborals, per un altre més obert als intercanvis internacionals i que possibilités més flexibilitat i diversificació en la negociació laboral. Lamentablement, les mesures administratives i econòmiques s'acompanyaven d'un augment de la repressió política: tribunal especial d'activitats extremistes i nova llei d'ordre públic.

El canvi del model econòmic de la dictadura no s'hagués pogut portar a terme sense aconseguir la fi de l'aïllament internacional que els guanyadors de la Segona Guerra Mundial li havien imposat per l'afinitat i la col·laboració de la dictadura franquista amb els règims nazis feixistes. Ara, l'ajut decisiu arribà dels Estats Units i del Vaticà, amb els quals signà sengles acords l'any 1953: el pacte hispanoamericà, pel qual els Estats Units establia les seves bases militars a l'Estat espanyol i el concordat amb el Vaticà. De fet, la celebració del Congrés Eucarístic de Barcelona l'any anterior havia permès donar mostres de fidelitat de les autoritats franquistes a Roma i mostrar la seva coincidència ideològica amb el papa Pius XII, que l'any 1949 havia excomunicat els comunistes. També, l'any 1955, Espanya va ingressar a l'ONU. Gràcies a aquesta conjuntura, Catalunya es va consolidar com un país industrial, de manera que no sols superà l'estancament sinó que se'n transformà l'estructura productiva, gràcies al creixement de la producció industrial, sobretot metal·lúrgica i química, i dels serveis, fonamentalment, la banca, la construcció i el turisme.

L'enfrontament latent entre la política liberalitzant de Joaquín Ruiz-Giménez i l'immobilisme de la vella guàrdia falangista —cada vegada més fort— culminava amb protestes universitàries a Madrid, pel cessament del ministre d'Educació (l'esmentat Ruiz Giménez), al començament de l'any 1956. Barcelona, que ja estava caldejada per aquests fets, va viure una tardor i un

(51) *Rabos de lagartija* (p. 349, 352).

hivern (1956–1957) amb fortes protestes ciutadanes, i el 9 de gener del 1957 esclatava la segona vaga de tramvies per la pujada del bitllet un 30%.⁵² A diferència de la vaga del 1951, ara la situació estava més preparada per constituir comitès tècnics, formats per gent i personalitats de diferents ideologies. Recordem que l'únic lloc on es permetia organitzar-se era en les associacions dependents del *Movimiento Nacional* (de la FET i de les JONS). Aquest moment coincidí amb la incorporació a la lluita contra la dictadura d'estudiants i obrers joves de nova generació, que durant la revolució i la guerra eren petits o encara no havien nascut. La nova oposició estava formada, majoritàriament, per joves treballadors que iniciaven l'activitat opositora a partir de la seva participació en les lluites reivindicatives a l'empresa, en molts casos pertanyien a organitzacions obreres catòliques, en especial la JOC, que era un sindicalisme d'orientació cristiana, format a partir d'alguns joves capellans de les barriades obreres de Barcelona i altres ciutats industrials, així com en les escoles de formació professional d'aprenents. Inicialment, d'orientació humanista i un tant paternalista. *La oscura historia de la prima Montse* assenyala els aspectes que els preocupaven:

«*Apostolado entre niños de los parvularios y guarderías, centros para obreros y estudiantes, ancianos, enfermos y presos sin familia, y en chozas de suburbio o ambientes selectos de parroquias urbanas, siempre en estrecha colaboración con la Asistente social y la joven Divulgadora, incluso en la Universidad si hace falta, estar siempre interesados por el bien ajeno, sembrando serenidad y paz en los hogares, tan faltos de ellas como vemos en nuestros contactos directos con familias de todas las clases...*».⁵³

Acabà per adquirir un veritable caràcter combatiu antifranquista. Els estudiants, en especial de les universitats de Barcelona⁵⁴ («*En el mes de octubre de aquel año 1956 se produjeron en la Universidad de Barcelona algunos desórdenes entre el estudiantado*»)⁵⁵ i Madrid, crítics amb la dictadura franquista, s'esforçaven a col·laborar estretament amb els obrers més combatius, en considerar que era en el si de la classe treballadora on es trobava la capacitat i la força principals per enderrocar la dictadura.⁵⁶ La novel·la *Últimas tardes con Teresa* mostra la inquietud dels universitaris per trobar-se amb els treballadors

(52) Poc abans de Nadal s'incrementava el preu de 60 a 80 cèntims. Simultàniament pujava el preu del pa, el petroli, la carn i les patates.

(53) *La oscura historia de la prima Montse* (p. 25).

(54) És el curs 1956–57 quan neix el moviment universitari i per primera vegada les accions tenen un caràcter relativament massiu i organitzat. Se superen les pràctiques clandestines; es fa palès l'inconformisme i comença la conscienciació política d'aquest sector social.

(55) *Últimas tardes con Teresa* (p. 82).

(56) Aquest descontent evidencia la necessitat d'iniciar una liberalització econòmica i reformar l'estructura administrativa de l'Estat. El 1957, Franco col·locà en els ministeris econòmics del Govern tecnòcrates de l'Opus Dei avalats per Carrero Blanco, partidaris de propiciar un creixement econòmic sense democratitzar el sistema polític. El 1958 el Govern promulgà la Llei de convenis col·lectius per la qual l'Estat deixava de fixar directament les condicions laborals i s'establí més flexibilitat en la negociació salarial realitzada per sectors. Entre el 1957 i el 1959 començaven a liberalitzar-se els intercanvis comercials i les inversions estrangeres a Espanya. El 1959, amb el Pla d'estabilització es realitzava un profund ajustament econòmic per tal de portar a terme una progressiva obertura a l'exterior i assentar les bases per a un futur desenvolupament.

units en la lluita, amb la finalitat de cercar vies comunes que els doni força mútua. El desig, de vegades, es contradiu amb la veritat del que passa. Teresa, per diferents malentesos, té una percepció errònia de Pijoaparte; tergiversa els comentaris que fa d'ell Maruja i creu que Manolo és un lluitador per les llibertats, que en aquell moment s'intenten cercar (i no un jove arribista que vol sortir-se de la seva pobresa històrica i pujar socialment mitjançant un casament propici). No deixa fluir la veritat perquè ha fet unes lectures que no ha assimilat, té un desconeixement considerable de la realitat, la seva imaginació és poderosa i la conclusió a què arriba és la que vol que sigui, independentment de la veritable veritat: vol tenir el noi a prop per la causa que creu defensar: «—*Es un obrero ¿no? Estaba segura —No tenía ningún interés de oír la respuesta*». Continua el monòleg, sense respir. El que li explica Maruja no li interessa.

*«¿Dónde trabaja?... ¿tú le ayudas?... Ya estaba pensando en decírselo a Luis. Una sorpresa: el país no está tan mal como creen algunos, la vida no es tan monótona como se piensa desde esta agridulce almendra de nuestro verano, desde nuestra mala conciencia de señoritas. Se hacen cosas, se trabaja, se conspira... Suspiró».*⁵⁷

I, a la primera ocasió, li diu «*todos estamos con usted*»⁵⁸ deixant el noi estupefacte perquè no sap de què li parla. L'autor palesa que hi havia alguns indicis de canvi de mentalitat en sectors minoritaris de la burgesia catalana, i que alguns joves iniciaven una actuació més activa i de menys seguiment. Des de les lluites del 1956, es configurava una panoràmica política nova, de procedència social, cultural i ideològica heterogènia: emigrants andalusos, universitaris de classes benestants, militants a les organitzacions cristianes sensibilitzades pels problemes socials, etc. D'aquesta munió d'elements, sortí una nova esquerra catalana⁵⁹, que tallava amb la tradició del republicanisme i de l'anarcosindicalisme anterior a la guerra civil i s'implicava en el marxisme i en la redefinició dels valors democràtics. Diu Maruja a Pijoaparte en un moment donat:

«a la señorita le gusta mucho frecuentar las tabernas con sus amigos y enterarse de cómo es la vida, hablar con trabajadores y hasta con mujeres de esas, ya me entiendes, porque ella es muy así, muy revolucionaria, ¡huy si la oyeras a veces en casa, te aseguro que la señorita no tiene pelos en la lengua...!»

Però les qüestions ideològiques no eren clares i es barrejaven sentiments, desig de canvis de costums, etc. Faltava molt camí per recórrer i la tradició pesava molt. Teresa, durant la malaltia de la criada, es trobà reiteradament

(57) *Últimas tardes con Teresa* (p. 130–131).

(58) *Últimas tardes con Teresa* (p. 81).

(59) L'organització més important i representativa va ser: Las Organizaciones Frente: FLP (Frente de Liberación Popular); FOC (Front Obrer de Catalunya); ESBA (Euzkadiko Sozialisten Batasuna). Es reconstruí el PCE–PSUC pràcticament de nou, a excepció de la seva direcció, que no havia patit els efectes de la repressió perquè s'ubicava fora de l'Estat espanyol. I es creà ETA, a partir d'una escissió del PNB, la qual impulsà la construcció del nou moviment nacionalista basc, amb uns plantejaments nacionalistes més radicals i socialment més d'esqueres.

amb Manolo i se n'enamorà: immigrat, pobre, vivia en una barraca del Carmel; ara pensava menys en les qüestions polítiques que l'ocupaven abans. En un moment de reflexió diu:

«La libertad, la oposición, la patria...A fin de cuentas, ¿qué es la oposición? ¿Qué significa militar por una causa?» I, intenta situar-se en el punt de vista del noi i segueix: *«Pero ¿y su idea de libertad? Un coche sport. Un veloz y fulgurante descapotable»*.⁶⁰

La mirada de Marsé és afectiva i entranyable pels personatges que representen la ciutadania però també molt crítica, fins i tot implacable; perquè, malgrat un inicial impuls d'aparent oposició, aquest va ser feble atès que *«no conseguirían todavía cambiar el vergonzoso curso de la Historia»*⁶¹; encara era una activitat semblant a un joc per a molts dels joves burgesos que hi van participar:

«el prestigio que gozaba Luis Trías de Giralt en la Universidad por esas fechas era fabuloso. Había estado dos veces en la cárcel, le acompañaba siempre el melancólico fantasma de la tortura... y en las aulas se decía que él era uno de los importantes».⁶²

La implicació dels estudiants no va significar la possibilitat de generar una oposició real ni canvis substancials en la situació d'aquell moment, com observa Manolo:

«los estudiantes eran unos domésticos animales de lujo que con sus manifestaciones demostraban ser unos perfectos imbéciles y unos desagradecidos».⁶³

L'autor reconeix l'esforç per intentar canviar coses, però desconfia de molts dels actors que hi participaren, per la valoració que en fa al final:

«Con el tiempo, unos quedarían como farsantes, y otros como víctimas, la mayoría como imbéciles o como niños, alguno como sensato, ninguno como inteligente, todos como lo que eran: señoritos de mierda».⁶⁴

Juga entre l'aparença i la realitat representada de dos grups socials. Per una banda, tenim el de la burgesia universitària i les seves famílies, amb les il·lusions, tòpics i creences:

«Todos estaban muy bronceados, veraneaban en distintos puntos neurálgicos de la Costa (limpidas aguas azules, conversaciones en francés, melodías epidérmicas: la conciencia duerme tranquila en sus vientres como una serpiente enroscada al sol) y en cierto modo sólo resultaban peligrosas en invierno, cuando el trato frecuente, las reuniones, la feroz locuacidad y su estado aními-

(60) *Últimas tardes con Teresa* (p. 268–269).

(61) *Últimas tardes con Teresa* (p. 84).

(62) *Últimas tardes con Teresa* (p. 106).

(63) *Últimas tardes con Teresa* (p. 82).

(64) *Últimas tardes con Teresa* (p. 236).

co habitual en colectividad –una sorda mezcla de júbilo intelectual y de renuncia vital– les empujaba a emitir toda suerte de juicios morales sobre sus amigos».⁶⁵

Per l'altra, el dels immigrants, «*una ensalada picante de varias regiones del país, especialmente del Sur*»⁶⁶, i la manera de tenir un sostre, «*construyó la casita con sus propias manos*».⁶⁷ La memòria històrica ens recorda que hi havia un tendència a instal·lar-se al cinturó industrial, pels problemes de falta de construcció d'habitatges socials que tenia la ciutat mateixa: Cornellà, Santa Coloma de Gramenet, Sabadell, l'Hospitalet del Llobregat, Terrassa i Badalona van tenir un gran creixement en aquest dècada i la següent. Així mateix, comportà l'assentament de la majoria dels immigrants en suburbis, on vivien en construccions ínfimes, fetes per ells mateixos i sense cap servei bàsic (aigua, llum, clavegueram, pavimentació, transports, escoles, metge, comerç, telèfon...). Una situació tolerada i impulsada per les autoritats municipals. Al final de la dècada, Barcelona tenia unes quinze mil barraques; moltes al Carmel, com recorda Marsé:

«El Monte Carmelo es una colina desnuda y árida situada al noroeste de la ciudad... Antes de la guerra, este barrio y el Guinardó se componía de torres y casitas de planta baja; era todavía el retiro para algunos aventajados comerciantes de la clase media barcelonesa... Pero se fueron. Quién sabe si al ver llegar a los refugiados de los años cuarenta, jadeando como naufragos, quemada la piel no sólo por el sol despiadado de una guerra perdida, sino también por toda una vida de fracasos, tuvieron al fin conciencia de naufragio nacional, de la isla inundada para siempre, del paraíso perdido que este Monte Carmelo iba a ser en los años inmediatos... Una serpiente asfaltada, lívida a la cruda luz del amanecer, negra y caliente y olorosa al atardecer, roza la entrada lateral del Parque Güell viniendo desde la plaza Sanllehy y sube la ladera oriental sobre una hondonada llena de viejos algarrobos y miserables huertas con barracas hasta alcanzar las primeras casas del barrio».⁶⁸

No és gratuït presentar Manolo «*de facciones meridionales*»⁶⁹ en aquesta novel·la. Immigrant, s'escapa de Ronda amb una bossa d'esports com a equipatge. La seva arribada s'insereix en un espai i un temps corresponent al de l'allau migratori. Si al 1950 la població de Barcelona era d'1.280.179, deu anys més tard era d'1.557.863. Aquest fort increment va ser el resultat de la immigració que va arribar a Barcelona i Catalunya en aquesta dècada. Del 25,4% d'augment a la ciutat, únicament un 7,9% correspon al creixement vegetatiu de la població i el 67,8%, a la immigració. Del 1950 al 1960 van arribar a Catalunya 454.229 persones; majoritàriament, procedien de zones rurals del sud d'Espanya (Andalusia, Extremadura i Múrcia), el 80,1% es va quedar a Barcelona. El desig de sortir-se'n, i algunes de les seves facècies per aconseguir-ho, l'encreuament i el xoc que es produeix entre els dos sectors en el moment de trobar-se.

(65) *Últimas tardes con Teresa* (p. 239).

(66) *Últimas tardes con Teresa* (p. 25).

(67) *Últimas tardes con Teresa* (p. 27).

(68) *Últimas tardes con Teresa* (p. 24–25).

(69) *Últimas tardes con Teresa* (p. 13).

«Hay dos etapas en la vida de este hombre: aquella que antes de salir al campo necesitaba pensar, y esta de ahora, en que sale al campo para no pensar. Y son los mismos pensamientos, la misma impaciencia de entonces la que invade hoy los gestos y las miradas de los jóvenes del Carmelo al contemplar la ciudad desde lo alto, y en consecuencia, los mismos sueños, no nacidos aquí, sino que viajaron con ellos, o en la entraña de sus padres emigrantes. Impaciencias y sueños que todas las madrugadas se deslizan de nuevo ladera abajo, rodando por encima de las azoteas de la ciudad que se despereza, hacia las luces y los edificios que emergen entre tinieblas. Indolentes ojos negros todavía no vencidos, con los párpados entornados, recelosos, consideran con desconfianza el inmenso lecho de brumas azulinas y las luces que diariamente prometen, vistas desde arriba, una acogida vagamente nupcial, una sensación realmente física de unión con la esperanza».⁷⁰

No és tan fàcil. El recel existeix i encara que Manolo, com altres nouvinguts, sigui acceptat, amb freqüència és mirat amb curiositat i bastant escepticisme:

«Su frente morena fue descaradamente tasada, medida, recorrida en busca de esa señal reveladora de talento o de la inteligencia que a menudo, la belleza de sus rasgos, abusando de su potestad, tarda en dejar que se manifieste».⁷¹

Aparentment de manera afectiva, rep qualificatius que poden tenir la categoria de malnom de part de la joventut burgesa que en teoria l'admira i el considera important per tal d'aconseguir junts un canvi social i polític:

«Manolo, tumbado junto a la barca, vio como las dos amigas se abrazaban y se besaban. Dos o tres veces volvieron la cabeza para mirarle, a él, sonriendo y cuchicheando... No podía oír lo que decían pero sabía que hablaban en catalán... y eso de las risas, cada vez más desatadas, bastaba para inquietarle. Confirmando sus sospechas, el viento le trajo la terrible palabra xarnego pronunciada por la amiga de Teresa, y luego su risa: aquel temible y sesudo sarcasmo catalán estaba de nuevo aquí, recelando, encarnando esta chica alegre (que misterio su sonrisa) como una amenaza».⁷²

Molts dels immigrants eren solters i amb escassa qualificació laboral; eren treballadors agrícoles i van passar a fer de peons d'obres públiques, de la indústria o la construcció. No és el cas de Manolo, havia treballat de portamaletes, relacionat amb el turisme i, en arribar, tenia aspiracions, no de trobar feina, sinó de fonamentar l'ascens social per l'aparellament amb una dona rica que li fes la vida fàcil. S'instal·la en una barraca amb el seu germà, casat i amb quatre fills. Momentàniament, Pijoaparte es guanya la vida robant motos i fent-ne de noves amb peces de les anteriors. Malgrat aquesta moral dubtosa, el personatge és humà i té qualitats: és atractiu. No obstant això, Marsé no és més condescendent amb Pijoaparte perquè pertanyi a un grup social que respecta. L'actitud de Manolo no és neta ni els objectius clars o respectables, i mereix que se'l sancioni. Ja hem dit que l'activitat que desenvolupa és la de

(70) *Últimas tardes con Teresa* (p. 26).

(71) *Últimas tardes con Teresa* (p. 240).

(72) *Últimas tardes con Teresa* (p. 227).

viure del robatori ara, i espera viure a costa de Teresa, després lògicament, això èticament és inacceptable. D'acord amb aquesta premissa, el final del noi també és castigat dins de la història. És atrapat per un agent de la policia, sortint de Barcelona utilitzant, una vegada més, una moto robada. Havia estat denunciat per una altra noia, Hortensia, *alter ego* de Teresa, en aquest cas pobra, del Carmel, que irritada perquè se sent enganyada pel noi, el delata. Com a conseqüència, passa un temps a la presó.

Va ser durant la segona meitat de la dècada dels cinquanta quan s'inicià l'increment del turisme, de sol i platja, del qual també deixa testimoni la novel·la aprofitant els seus desplaçaments fins a Blanes; d'una banda, les mansions de la burgesia, l'ambient opulent, la desídia i l'avorriment. De l'altra, la població modesta a les platges plenes i a la cerca del racó al sol, ple de sorra: «*La mañana vibra al paso de un tranvía que transporta racimos humanos en los estribos, hacia la playa. Es domingo*».⁷³

Les actuacions i mesures que a partir del 1957 adoptà la dictadura franquista per tal de canviar el model econòmic basat en l'autarquia –la Llei de convenis col·lectius del 1958 i el Pla d'estabilització del 1959, com a més importants– van comportar un cost elevat, que el règim va fer pagar, majoritàriament, als treballadors. Es van incrementar els ritmes de treball i la productivitat dels treballadors, però no la seva remuneració, de manera que per guanyar el mateix calia treballar més. En el malestar que provocà aquesta situació es troba l'origen de l'increment del descontentament que portà els treballadors a la vaga durant la primavera del 1962. També, a partir dels anys seixanta, les xifres absolutes d'immigració van augmentar.

Fet i fet, els anys seixanta van ser ben productius: Edicions 62, Enciclopèdia Catalana, la Nova Cançó, Comissions Obreres, les associacions de veïns, el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB), les lluites per la democratització i catalanització dels col·legis professionals, la creació d'Òmnium, de la Fundació Miró, del Cercle d'Economia; l'expansió de l'escoltisme i l'Assemblea de Catalunya. La Transició no es pot explicar sense entendre el que va passar a Barcelona com a motor de Catalunya en aquells anys.

No continuarem, la ciutat canviava la seva fisonomia. Començaven a desaparèixer els signes de la guerra i encara que les ferides perduressin i la repressió continués, faltaven molts anys per arribar al 1975, els més de vint anys que havien passat era un temps suficient perquè les generacions que havien nascut després no volessin ni sentir parlar de la guerra o de les misèries de la postguerra, i malgrat que les llibertats eren poques, l'economia precària i les possibilitats escasses, es mirava el futur amb optimisme, veient que el final real de la guerra cada vegada era més a prop.

(73) *Últimas tardes con Teresa* (p. 330).

*«Cuando el vecindario ya estaba sustituyendo su capacidad de asombro y de leyenda por la resignación y el olvido y el asfalto ya había enterrado para siempre el castigado mapa de nuestros juegos de navaja en el arroyo de tierra apelmazada, y algunos coches en las aceras ya empezaban a desplazar a los mayores que se sentaban a tomar el fresco por la noche; cuando la indiferencia y el tedio amenazaban sepultar para siempre aquel rechinar de tranvías y de viejas aventis, y los hombres en la taberna no contaban ya sino vulgares historias de familia y de aburridos trabajos, cuando empezaba a flaquear en todos aquel mínimo de odio y de repulsa necesarios para seguir viviendo, regresaba por fin a su casa el hombre que, según el viejo Suau, más de uno en el barrio hubiese preferido mantener lejos, muerto o encerrado para siempre».*⁷⁴

Els anys quaranta, cinquanta i seixanta van ser grisos per al país; però, malgrat tot, hi va haver una sèrie de gent que, clandestinament, va mantenir l'esperit que el poeta va qualificar de «salvar les paraules», i no va ser única-ment amb literatura; molts s'hi van jugar la pell. La Barcelona i la Catalunya que van perdre la guerra, van ser capaces de fer surar les naus malgrat l'intent de genocidi físic, polític i cultural del franquisme.

«Si es volia avançar en el camí de la recuperació nacional, després de la derrota del 1939, s'havia de recuperar la unitat», defensava Josep Benet. El combat per aconseguir aquesta unitat va ser la clau de l'èxit. La Caputxinada del 1966, amb la constitució del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB), va fer possible el camí per la unitat amb la constitució de la Taula Rodona, d'on van sortir les Comissions de Solidaritat amb els presos, La Comissió de l'Onze de Setembre, etc., fins arribar a l'Assemblea de Catalunya.

La història d'una ciutat ha de tenir com a objectiu abordar l'estudi de les condicions de vida dels habitants, recuperant-ne la memòria i la biografia. La història d'aquests anys de Barcelona no n'és una excepció. Una situació difícil per a una societat que provenia d'una guerra i continuava amb una dictadura i forta repressió. Una societat en què la classe benestant, que en bona mesura va ser franquista, presonera per la por del que havia passat i que no renunciava a gaudir de privilegis de negocis rendibles, no sempre clars, freqüentment especulatius: industrials, immobiliaris –recordem la Barcelona de l'alcalde Porcioles (1957–74)–, etc., una classe mitjana no més combativa, llevat d'excepcions, que va donar a la dictadura un suport no explícit, encara que després de mig segle, hi van haver nombroses excepcions, perquè, com hem recordat, va ser durant aquesta etapa que es va forjar una consciència crítica que va permetre apaivagar actuacions polítiques a la ciutat que si haguessin seguit el seu curs, encara haguessin estat més negatives. I finalment uns obrers o assimilats que van ser els més perjudicats: sous baixos, racionament, subjectes de repressió política, condicions de vida molt precària –barraquisme horitzontal i vertical, sense defensa sindical, etc.–, marginats durant anys personalment i col·lectivament.

(74) *Un día volveré* (p. 14).

Determinades experiències emocionals reverteixen en el propi subjecte en forma d'apel·lació. Saber què va passar en un moment donat, i en un espai concret, és de gran importància individual i social per no tornar a repetir els mateixos errors, o reforçar els encerts. No hi ha una situació pitjor que l'amnèsia històrica per caure en paranyes que, amb informació, s'haguessin pogut evitar. Joan Marsé és, i ha estat, capaç de fer de memòria col·lectiva; ha possibilitat el record al llarg de la seva producció literària. Ha fet la radiografia de la seu per on ha passat una part important de la història de Catalunya, en forma novel·lada. Fa palesa la situació, sempre amb un esperit crític, i ha permès deduir que si bé la filosofia i el desig, de molts o d'alguns, eren positius, no sempre podia donar-se per bo tot el que es feia. L'obra de Marsé és un material que ens permet resseguir la història recent a partir d'actors secundaris que no trobarem en els llibres d'història amb lletres majúscules, però que ens ajuden a entendre, i a contrarestar, per tot el valor que tenen de minúscules.

BIBLIOGRAFIA

Novel·les de Joan Marsé

- MARSÉ, J. *Encerrados con un solo juguete*. Barcelona: Seix Barral, Biblioteca Breve, 1970 (2a ed.).
- MARSÉ, J. *Esta cara de la luna*. Barcelona: Seix Barral, Biblioteca Breve de Bolsillo, 1962.
- MARSÉ, J. *Últimas tardes con Teresa*. Barcelona: Seix Barral, Biblioteca Breve, 1966.
- MARSÉ, J. *La oscura historia de la prima Montse*. Barcelona: Seix Barral, Nueva Narrativa Hispánica, 1970.
- MARSÉ, J. *Si te dicen que caí*. Barcelona: Seix Barral, Biblioteca Breve, 1976.
- MARSÉ, J. *Un día volveré*. Barcelona: Plaza y Janés/Literaria, 1982.
- MARSÉ, J. *Ronda del Guinardó*. Barcelona: Seix Barral, Biblioteca Breve, 1984.
- MARSÉ, J. *Teniente Bravo* (1986). Barcelona: Seix Barral, Biblioteca Breve, 1987.
- MARSÉ, J. *El amante bilingüe*. Barcelona: Planeta, 1990.
- MARSÉ, J. *El embrujo de Shanghai*. Barcelona: Plaza y Janés, 1993.
- MARSÉ, J. *Rabos de lagartija*. Barcelona: Lumen, Areté, 2000.

Bibliografia secundària

- AMELL, S. *La narrativa de Juan Marsé, contador de aventis*. Madrid: Playor, 1984.
- AMELL, S., Juan Marsé y el cine. En *Cuadernos para la investigación de la Literatura Hispánica*, núm. 22, 1997, p. 55–65.
- BELMONTE SERRANO, J.; LÓPEZ ABIADA, J. M. (ed.). *Nuevas tardes con Marsé. Estudios sobre la obra literaria de Juan Marsé*. Murcia: Editorial Nausicaà, 2002.
- CABALLERO BONALD, J. M. Las aventis de Juan Marsé. En *El Urogallo*, núm. 43, desembre de 1989, p. 70–71.

- CARRERAS, C. *Un paseo por la Barcelona literaria*. Barcelona: Proa Literària, 2003.
- CONTE, R. Juan Marsé y la herencia del realismo. En *El País*, 7 de març de 1982.
- FANÉS, F. *La vaga de tramvies del 1951*. Barcelona: Laia, 1977.
- G. PAYNE, S. *El régimen de Franco (1936-1975)*. Madrid: Alianza, 1987.
- GIL CASADO, P. *La novela social española (1920-1971)*. Barcelona: Seix-Barral, 1973.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F. X. *Barcelona. Història d'una ciutat. Aproximació didàctica*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 2001.
- IBORRA, J. R. Entrevista a Juan Marsé. En *El Dominical*, 30 de juliol de 2000, p. 54–63.
- MANGINI, S. *La novelística de Juan Marsé*. Universitat de Wisconsin, 2000 (tesi doctoral).
- MARÍ, J. *Lecturas espectaculares: El cine en la novela española desde 1970*. Madrid: Ediciones Libertarias, 2003.
- MARSÉ, J. *Cuentos completos* (Ed. de Enrique Turpín). Madrid: Espasa-Calpe, 2002 (Extensa bibliografia sobre l'obra de l'autor).
- RAGUER, H. *El Quadern de Montjuïc. Records de la vaga de tramvies*. Barcelona: Claret, 2001.
- DE RIQUER, B.; CULLA, J. B. El franquisme i la transició democràtica (1939–1988). En *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar. Barcelona: Edicions 62, 1989, vol. VII, p. 19–253.
- ROMEA CASTRO, C. «Últimas tardes con Teresa. Una novela picaresca». A: MENCHACATORRE, F. (ed.). *Ensayos de literatura europea e hispanoamericana*. Sant Sebastià: Servicio Editorial Universidad del País Vasco, 1990, p. 461–467.
- ROMEA CASTRO, C. *La ciudad y los perros* de M. Vargas Llosa y *Si te dicen que caí* de J. Marsé. Voces polifónicas de la adolescencia urbana. En *Lenguaje y Textos*. La Corunya: Universitat de la Corunya, núm. 6–7, 1995, p. 109–121.
- SHERZER, William M. *Juan Marsé. Entre la ironía y la dialéctica*. Madrid: Fundamentos, 1982.
- DIVERSOS AUTORS. El segle XX. Del creixement desordenat a la ciutat olímpica. En *Història de Barcelona*, dirigida per Jaume Sobrequés i Callicó. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997, vol. 8, p. 13–35.

Paraules clau

Memòria

Literatura

Història de Catalunya

Ciutat educadora

Barcelona

Abstracts

El artículo propone hacer un retrato de determinados barrios de la ciudad de Barcelona: «Las fronteras de este territorio son muy claras: al sur limita con la Travessera de Gràcia, al norte con el Monte Carmelo y el Parque Güell, al este con la plaza Lesseps y Gran de Gràcia y al oeste con el Guinardó» a través de la mirada de las novelas de Juan Marsé, durante los oscuros años que corresponden a los años cuarenta y cincuenta del siglo XX y de la forma que sobreviven unos actores, que si bien eran de ficción, estaban muy cercanos a lo que podría corresponder a personas de carne y hueso, como podremos comprobar por las fuentes históricas que los avalan; insertas en un marco que, llegado a través de la capacidad evocadora de un autor de novelas, siempre están enmarcados en situaciones y espacios muy cercanos a lo real.

L'article se propose de faire un portrait de certains quartiers de la ville de Barcelone dont « les frontières [...] sont très claires : au sud, elle borde la Travessera de Gràcia ; au nord, le Monte Carmelo et le Park Güell ; à l'est, la place Lesseps et Gran de Gràcia ; et à l'ouest, le quartier du Guinardó. ». Il le fait au travers du regard des personnages des romans de l'écrivain Juan Marsé qui ont survécu, et de la manière dont ils ont survécu, au cours de la période sombre correspondant aux années quarante et cinquante du siècle dernier. Ces acteurs, bien que personnages de fiction, étaient très proches d'être de chair et d'os, comme on peut le voir grâce aux sources historiques qui en attestent. Par ailleurs, ils étaient insérés dans un cadre qui nous est parvenu au travers de la capacité évocatrice du romancier et qui les place toujours dans des situations et des espaces très proches de la réalité.

The article offers a portrait of various barrios of the city of Barcelona: «The frontiers of this territory are well marked out: the southern border is formed by Travessera de Gràcia, the northern border by Monte Carmelo and the Güell Park, the eastern border by the Plaza Lesseps and Gran de Gràcia and the western by Guinardó» - as seen through the eyes of the novelist Juan Marsé, during the dark decades of the 1940s and 50s, and describes how certain characters manage to survive in the city. Although fictitious, these characters are very similar to what might have been real life figures, as is demonstrated by the historical sources that bear testimony to them. The characters find themselves caught up in stories which, generated out of the skill of the novel writer to evoke a sense of place, are always part of situations and spaces not that far removed from reality.